

Master IBEM

Thesis

American Exceptionalism

Clinton, Bush en het gebruik van stichtingsmythische retoriek

Naam: Martijn Alexander van Laar

Studentnummer: 0339814

Begeleider: Prof. Dr. Duco Hellema

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1. Stichtingsmythes	6
1.1 Religieuze stichtingsmythe	6
1.2 Politiek-sociale stichtingsmythe	8
1.3 Manifest Destiny	9
1.4 Roosevelt's machtspolitiek en Wilson's idealisme	11
2. Stichtingsmythes tijdens de Koude Oorlog	12
2.1 Containmentpolitiek en kruisvaardersretoriek	13
2.2 Détente	15
2.3 Reagan en het einde van de 'crisis of confidence'	16
3. Clinton en <i>American exceptionalism</i>	19
3.1 Clinton en het hanteren van stichtingsmythische retoriek	20
3.1.1 <i>Religieuze stichtingsmythe</i>	20
3.1.2 <i>Politiek-sociale stichtingsmythe</i>	22
3.1.3 <i>Manifest Destiny</i>	25
3.2 Buitenlands beleid	28
3.2.1 <i>Engagement and Enlargement</i>	29
3.2.2 <i>Assertive humanitarianism</i>	31
3.3 Conclusie: <i>American exceptionalism</i> onder Clinton	33
4. Bush en <i>American exceptionalism</i>	34
4.1 Bush en het hanteren van stichtingsmythische retoriek	35
4.1.1 <i>Religieuze stichtingsmythe</i>	35
4.1.2 <i>Politiek-sociale stichtingsmythe</i>	39
4.1.3 <i>Manifest Destiny</i>	41
4.2 Buitenlands beleid	43
4.2.1 <i>Invloed neoconservatieve gedachtegoed</i>	43
4.2.2 <i>Democracy promotion</i>	44
4.3 Conclusie: <i>American exceptionalism</i> onder Bush	46
5. Slot	46
5.1 Herwaardering onder Bush?	47
Literatuurlijst	48

Inleiding

“This young century will be liberty's century. By promoting liberty abroad, we will build a safer world. By encouraging liberty at home, we will build a more hopeful America. Like generations before us, we have a calling from beyond the stars to stand for freedom. This is the everlasting dream of America and tonight, in this place, that dream is renewed. Now we go forward grateful for our freedom, faithful to our cause, and confident in the future of the greatest nation on earth.”¹

President George W. Bush, 2004

In het afgelopen decennium werden op het gebied van de Amerikaanse buitenlandse politiek beslissingen genomen, die op globaal niveau ingrijpende gevolgen hebben gehad. De aanslagen van 11 september 2001 waren de katalysator voor de *War on Terror* waarin de Verenigde Staten aankondigden voor altijd af te willen rekenen met internationaal terrorisme. Een begrip dat weer op de voorgrond is getreden in het huidige culturele en politieke debat is *American exceptionalism*. Kort samengevat stelt deze theorie dat de Verenigde Staten een speciale en exceptionele plaats innemen onder alle naties in de wereld. De Verenigde Staten zijn anders ontstaan, hebben zich anders ontwikkeld, en moeten daarom ook anders worden begrepen, op hun eigen voorwaarden en binnen hun eigen context.² Voor het eerst verwoord door Alexis de Tocqueville in zijn boek *Democracy in America* in 1831, breed aangenomen en besproken door Amerikanisten en politici in de eeuwen erna, dient het tegenwoordig als een theorie om de uniekheid van de Verenigde Staten ten aanzien van de rest van de wereld te verklaren.

Onder president George W. Bush lijkt het begrip een centrale plaats te hebben ingenomen in met name de buitenlandspolitieke retoriek. Vlak na 11 september verwoordde Bush zijn visie ten aanzien van de aanslagen op deze manier: “America is a nation full of good fortune, with so much to be grateful for; but we are not spared from suffering. In every generation, the world has produced enemies of human freedom. They have attacked America because we are freedom's home and defender. And the commitment of our fathers is now the

¹ George W. Bush, ‘Remarks Accepting the Presidential Nomination at the Republican National Convention in New York City’, September 2, 2004, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

² Byron E. Shafer, *Is America Different?: A new Look at American Exceptionalism*, (Oxford 1991) V.

calling of our time.”³ Vooral de nadruk die Bush in dit citaat legde op het feit dat de Verenigde Staten hét thuisland en dé verdediger van vrijheid zijn valt op. Gedurende zijn presidentschap waren er vele citaten als deze te vinden in zijn toespraken, waarbij de vraag gesteld kan worden of er in zekere mate sprake is geweest van een soort herwaardering van het concept *American exceptionalism* tijdens zijn presidentschap. Dit is een relevante vraag, omdat het wellicht een hernieuwd kader kan bieden van waaruit belangrijke politieke beslissingen genomen zijn door de regering-Bush.

Om deze vraag te beantwoorden is het in eerste instantie noodzakelijk om duidelijk te maken wat precies verstaan wordt onder *American exceptionalism*. Het begrip kent namelijk verscheidene facetten en opvattingen en deze dienen benoemd te worden. Het eerste hoofdstuk staat in het teken van het inkaderen van het begrip in structureel en historisch opzicht. In hoofdstuk twee wordt een schets van de buitenlandse politiek van de Verenigde Staten na de Tweede Wereldoorlog gegeven, waarin de vraag centraal staat hoe *American exceptionalism* tot uiting is gekomen tijdens de Koude Oorlog en of er gesteld kan worden dat het begrip een rode draad vormde in het uitdragen en verantwoorden van het buitenlandse beleid van Amerikaanse regeringen. Vanuit dit brede historische kader zal het mogelijk zijn om verschillende tijdvakken te vergelijken. Hoofdstukken drie en vier gaan achtereenvolgens dieper in op de politieke retoriek en het beleid van Clinton en Bush. Met behulp van speeches en openbare documenten van beide presidenten, die te vinden zijn op www.presidency.ucsb.edu, is het doel om een vergelijking te maken tussen de politieke retoriek en het beleid van Clinton en Bush, waaruit wellicht duidelijk wordt hoe *American exceptionalism* in deze perioden tot uiting is gekomen in het uitdragen en verantwoorden van het buitenlands beleid van de Verenigde Staten, en of er gesproken kan worden van een herwaardering van het begrip onder Bush.

In deze scriptie wordt gebruikt gemaakt van verscheidene boeken en artikelen die ingaan op *American exceptionalism*. Het concept wordt daarbij op verschillende manieren benaderd. Er is ten eerste veel literatuur beschikbaar waarin men probeert te verklaren wat de Verenigde Staten nu zo anders maken dan alle andere landen. Er zijn hierin twee tradities te onderscheiden die ik als stichtingsmythen aanduid. De eerste stichtingsmythe is religieus van aard en verwijst naar de Puriteinse ontstaansgeschiedenis en retoriek waarin de Verenigde

³ Bush, 'Remarks at the National Day of Prayer and Remembrance Service', September 14, 2001, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

Staten beschouwd worden als een samenleving, gezegend door Goddelijke Voorzienigheid, in convenant met God, en handelend vanuit een *Manifest Destiny*. De tweede traditie is een politiek-sociale stichtingsmythe waar de nadruk ligt op de unieke politieke en institutionele kenmerken van de Verenigde Staten, waarbij de *founding fathers* doorgaans een mythische status genieten als grondleggers van een revolutionair politiek systeem. Er wordt ook specifiek verwezen naar de afwezigheid van het socialisme en arbeiderspartijen in de Verenigde Staten. Als verklaring hiervoor worden verschillende economische, politieke en sociologische factoren gegeven. Zo zijn het materialisme en de economische welvaart in de Verenigde Staten hierop van invloed; zorgen de werking van de Amerikaanse grondwet en het electorale systeem ervoor dat eventuele *third parties* ervan weerhouden worden daadwerkelijk een voet aan de grond te kunnen krijgen; en spelen met name sociaal-structurele factoren als het egalitarisme en de meritocratie in het Amerikaanse klassensysteem een belangrijke rol.⁴ Daarnaast wordt ook vaak het *anti-statism* en het scepticisme van Amerikanen ten aanzien van de overheid in de Verenigde Staten aangehaald. Met het recentelijk gevoerde debat over de hervorming van de gezondheidszorg in de Verenigde Staten en het ontstaan van de Tea Party beweging lijkt dit wantrouwen onder Amerikanen weer te zijn aangewakkerd.

Er zijn tegenwoordig een flink aantal schrijvers die niet altijd positief tegenover *American exceptionalism* staan. Zo beschouwt Donald Pease *American exceptionalism* in zijn boek *The New American Exceptionalism*⁵ als een staatsgesteunde fantasie waarop beleidsmakers een beroep kunnen doen om het ongerechtvaardigde te rechtvaardigen. Het is daarnaast ook een regulerende fantasie die Amerikaanse burgers in staat stelt de Amerikaanse nationale identiteit te definiëren, steunen en verdedigen.⁶ Godfrey Hodgson erkent in zijn boek *The Myth of American Exceptionalism*⁷ de ideologische invloed van *American exceptionalism*, maar hij is niet overtuigd van de *global mission* van de Verenigde Staten. De Verenigde Staten zijn niet zo exceptioneel als men zelf denkt en het einde van de Koude Oorlog heeft er toe geleid dat de macht van de Verenigde Staten ongeëvenaard is, wat tot een versterking van de missionaire drijfkracht heeft geleid die hij als gevaarlijk beschouwt. Andrew Bacevich wijst in *The Limits of Power: The End of American Exceptionalism*⁸ op de beperkingen van de macht van de Verenigde Staten en pleit als realist voor een *grand strategy of containment* en een meer bescheiden buitenlands beleid. Het is de traditionele zoektocht

⁴ Shafer, *Is America Different?* 6.

⁵ Donald E. Pease, *The New American Exceptionalism*, (Minneapolis 2009).

⁶ Pease, *The New American Exceptionalism*, 11.

⁷ Godfrey Hodgson, *The Myth of American Exceptionalism*, (New Haven 2009).

⁸ Andrew Bacevich, *The Limits of Power: The End of American Exceptionalism*, (New York 2008).

van de Verenigde Staten naar vrijheid die de afgelopen decennia een obsessie is geworden en deze trend moet worden tegengehouden. Net als Hodgson wijst Bacevich op de missionaire drijfkracht die na het einde van de Koude Oorlog gepaard gaat met een grotere bereidheid om militair geweld te gebruiken in de naam van vrijheid. Alle drie de boeken zijn geschreven aan het begin van de 21^e eeuw en maken deel uit van een groot aanbod aan literatuur met een kritische opstelling ten aanzien van het gevoerde buitenlandse beleid van de regering-Bush en de rol van *American exceptionalism* hierin.

Deze scriptie heeft als doel de vraag te beantwoorden of *American exceptionalism* tijdens het presidentschap van Bush een soort herwaardering heeft ondergaan. Door verschillende tijdvakken te analyseren kan hierop wellicht een antwoord worden gegeven. Het is daarom noodzakelijk om de stichtingsmythes uit te werken. Is er bijvoorbeeld door de eeuwen heen een trend te zien waar stichtingsmythische retoriek gehanteerd werd om beleid uit te dragen en/of te verantwoorden?

Hoofdstuk 1 - Stichtingsmythes

American exceptionalism is de theorie dat de Verenigde Staten een speciale en exceptionele plaats innemen onder alle naties in de wereld. De Verenigde Staten zijn anders ontstaan, hebben zich anders ontwikkeld, en moeten daarom ook anders worden begrepen, op hun eigen voorwaarden en binnen hun eigen context.⁹ Bij het geven van verklaringen voor het exceptionele karakter van de Verenigde Staten worden zoals gezegd twee tradities onderscheiden: een religieuze stichtingsmythe en een politiek-sociale stichtingsmythe. In dit hoofdstuk staat centraal hoe de stichtingsmythes in elkaar steken, welke elementen kenmerkend zijn voor de stichtingsmythes, en hoe er gedurende de Amerikaanse geschiedenis een beroep gedaan is op verschillende elementen van deze stichtingsmythes.

1.1. Religieuze stichtingsmythe

De ideeën die de basis vormen van de religieuze stichtingsmythe stammen volgens Deborah Madsen en andere Amerikanisten al uit de zeventiende eeuw, toen de eerste Puriteinse kolonisten in 1630 aan land kwamen in de Nieuwe Wereld en de Massachusetts Bay Colony

⁹ Shafer, *Is America Different?*, V.

stichtten. Deze Puriteinen hadden een spiritueel en politiek doel: het creëren in de Nieuwe Wereld van een kerk en samenleving die tevens model moest staan voor alle landen in Europa. Dit wordt ook wel aangeduid met de term *redeemer nation*, waarbij de Nieuwe Wereld de laatste kans is die door God geboden wordt aan een afgedwaalde mensheid die alleen maar naar Zijn exceptionele nieuwe kerk hoeft te kijken voor verlossing.¹⁰

In zijn redevoering *A Modell of Christian Charity* gaf de Puriteinse leider John Winthrop aan boord van zijn vlaggenschip *Arbella* zijn medekolonisten mee dat hun toekomstige gemeenschap een *city upon a hill* zou worden en model zou staan voor de rest van de wereld.¹¹ De redevoering van Winthrop staat symbool voor de exceptionalistische en religieuze denkbeelden die later een rol zouden gaan spelen in de Amerikaanse politieke retoriek en tot op heden nog niet verdwenen zijn. De city-upon-a-hill-gedachte is bijvoorbeeld uitgedragen en verfraaid door president Reagan die regelmatig sprak van een *shining city upon a hill*, wiens burgers door God waren aangesteld om de rechtsnormen in de hele wereld te herstellen.¹² Deze stichtingsretoriek is overigens kritisch benaderd door Hodgson, die het gebruik van de city-upon-a-hill-gedachte door Reagan als anachronistisch beschouwt. Winthrop was geen Amerikaan maar een Engelsman, die een preek hield voor Engelsen over de toekomst van hun nieuwe kolonie. Binnen hun eigen context en betekenis hadden de preek van Winthrop, en de preek die Reagan hield om een 350 jaar latere conservatieve verschuiving te stimuleren, vrijwel niets met elkaar te maken.¹³

Andere elementen waarover Winthrop op de *Arbella* sprak waren de Convenant met God en de Goddelijke Voorzienigheid. Deze elementen van de religieuze stichtingsmythe zijn gedurende de Amerikaanse geschiedenis gebruikt door verscheidene belangrijke personen. *Founding father* Benjamin Franklin beschreef in zijn *Autobiography* hoe het concept van Goddelijke Voorzienigheid de natuurlijke wereld schiep en begeleidde. Hij gebruikte het concept binnen het kader van de Verlichting door het als een rationeel principe te beschrijven. Doordat de wereld bepaald werd door de rede kon ze verbeterd worden door het maximaliseren van het rationeel besturen van mensen en instituten. In de huidige Amerikaanse politieke retoriek zijn deze religieuze elementen niet verdwenen. Zo sprak Bill Clinton zich in 1992, toen hij nog presidentskandidaat was, uit voor een *New Covenant with America* en heeft George W. Bush in zijn speeches meerdere malen gerefereerd aan het

¹⁰ Ibidem, 1/2.

¹¹ Ibidem, 18.

¹² Pease, *The New American Exceptionalism*, 62.

¹³ Hodgson, *The Myth of American Exceptionalism*, 3.

concept van de Goddelijke Voorzienigheid. In zijn eerste *State of the Union* speech op 29 januari 2002 stelde Bush bijvoorbeeld het Amerikaanse volk gerust met de woorden “many have discovered again that even in tragedy, especially in tragedy, God is near.”¹⁴

1.2. Politiek-sociale stichtingsmythe

Naast de religieuze stichtingsmythe worden er tegenwoordig in het Amerikaanse politieke debat vaak verwijzingen gemaakt naar de politiek-sociale stichtingsmythe. Amerikaanse politici refereren dan aan de ideeën van de *founding fathers*, ideeën die beïnvloed werden door een sterk antikoloniaal sentiment en aan de basis stonden van een revolutionair politiek systeem, dat ontleend is aan een politieke ideologie van republicanisme. Dit republicanisme was voor Amerikanen gedurende de revolutionaire periode van 1763 tot 1789 het antwoord op het in hun ogen corrupte en antidemocratische Britse Rijk, en het zou onder meer ook aan de basis staan van de Declaration of Independence (1776) en de Constitution (1787). De *founding fathers* verzetten zich tegen de gedachte dat Amerika slechts een verlengstuk was van Europa. Amerika was een volwassen natie geworden en was het moederland ontgroeid. Deze gedachte is terug te vinden in Thomas Paine's *Common Sense*: “We have it in our power to begin the world over again. A situation, similar to the present, hath not happened since the days of Noah until now. The birthday of a new world is at hand, and a race of men perhaps as numerous as all Europe contains, are to receive their portion of freedom from the events of a few months.”¹⁵ Franklin hield er eenzelfde mening op na. Amerika was volgens hem een nieuwe natie, onbelemmerd door de ingewikkeldheden van de Europese geschiedenis en niet belast door een ontwikkeld klassensysteem en een structuur van overerving. Amerika bood een ongeëvenaarde mogelijkheid voor het vormen van een democratische samenleving gebaseerd op rationele uitgangspunten.¹⁶ In zijn *Autobiography* beschreef Franklin zijn leven als dat van een *model American*. Voorrechten als geld, grond of adellijke titel had hij niet geërfd, maar hij had zich wel verplicht aan het vrijheidsideaal, het gemeenschapsbesef en het gezond verstand. Het was het seculiere Amerika, gezuiverd van de corrupte Europese politiek

¹⁴ Bush, ‘Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union’, January 29, 2002, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

¹⁵ Thomas Paine, *Common sense, Rights of man, and other essential writings of Thomas Paine*, (New York 2003) 60/61.

¹⁶ Deborah Madsen, *American Exceptionalism*, (Edinburgh 1998) 36.

en de structuur van overerving, dat met zijn democratische bestuur een voorbeeld zou zijn voor alle andere naties in de wereld.¹⁷

Dit contrasteren met Europa, een belangrijk element van de politiek-sociale stichtingsmythe, werd aan het eind van de negentiende eeuw door historicus Frederick Jackson Turner gebruikt om de westwaartse expansie van de Verenigde Staten in de negentiende eeuw te rechtvaardigen. Turner was gefascineerd door de vraag wat nu precies de identiteit van de Amerikaanse democratie inhield en wat Amerika nu zo anders maakte dan Europa. Het antwoord zou liggen in het Westen, volgens Turner een regio zonder geschiedenis, een *virgin land*.¹⁸ Turner zette zich af tegen de traditionele opvatting over de Amerikaanse geschiedenis waar de nadruk lag op de Europese culturele erfenis. Het smeden van de Amerikaanse identiteit gebeurde volgens Turner op de scheidslijn tussen het vestigen van beschaving en het woeste, ongerepte gebied. Dit resulteerde in een nieuw soort burger, die de kracht had om de wildernis te overwinnen en daar ook dynamiek en individualiteit uit te putten.¹⁹ Madsen kenmerkt de *Frontier Thesis* van Turner als een vorm van *mythologising the West*, waarbij de these een historische rechtvaardiging biedt "for a concept of the West that is informed by the imperialist assumptions of the ideology of Manifest Destiny."²⁰

1.3 Manifest Destiny

Een belangrijk element van de stichtingsmythe dat nog niet beschreven is, is verbonden aan de enorme expansie van de Verenigde Staten op het continent in de 19^e eeuw. De Verenigde Staten waren voorbestemd om het continent van oost tot west te bewonen, waardoor er een grote boerenmiddenklasse gecreëerd zou worden. Het verkrijgen van meer land was noodzakelijk om het Amerikaanse democratische experiment door te laten gaan. Deze Amerikaanse expansie werd aangeduid met *Manifest Destiny*, een term die voor het eerst gebruikt werd door journalist John L. O'Sullivan in 1845: "It is our manifest destiny to overspread the continent allotted by Providence for the free development of our yearly multiplying millions."²¹ Dit citaat kent twee gezichten. Ten eerste deed O'Sullivan een beroep op de Goddelijke Voorzienigheid, waarmee hij in feite terugviel op ideologische Puriteinse retoriek om expansie te rechtvaardigen. Daarnaast werd er ook een politiek-sociale verklaring

¹⁷ Madsen, *American Exceptionalism*, 37.

¹⁸ David K. Adams & Cornelis A. van Minnen, *Reflections on American Exceptionalism*, (Staffordshire 1994) 11.

¹⁹ Alan Taylor, 'The Old Frontiers', *The New Republic*, May 7, 2008, 52.

²⁰ Madsen, *American Exceptionalism*, 123.

²¹ *Ibidem*, 89.

gegeven voor de expansie: het groeiende aantal Amerikanen moest in feite de ruimte krijgen om zich te kunnen ontwikkelen. Bestaande grenzen waren daarbij geen belemmering voor het Amerikaanse democratische experiment. *Manifest Destiny* is een stichtingsmythisch element, dat zowel religieuze als politiek-sociale kenmerken combineert, en dit wijst er op dat er ook sprake kan zijn van een mix tussen beide stichtingsmythes.

Tegenwoordig wordt een term als *Manifest Destiny* soms gebruikt door linkse politici en critici van het Amerikaanse buitenlandse beleid om de interventies in het Midden-Oosten en elders te typeren. *Manifest Destiny* wordt op deze manier geïnterpreteerd als de onderliggende oorzaak voor wat sommigen beschouwen als *American imperialism*. Anti-imperialisten wijzen dan meestal op het moment waarop de Verenigde Staten voor het eerst formeel *empire* verwierven tijdens de Spaans-Amerikaanse Oorlog in 1898. Ex-president Benjamin Harrison verklaarde destijds: "We have done something out of line with American history."²² De Spaans-Amerikaanse oorlog was populair, mede door de beeldvorming die er omheen gecreëerd was: een volk uit de Nieuwe Wereld (Cuba) werd onderdrukt door een tiran (Spanje) uit de Oude Wereld en Amerika moest interveniëren om dit onrecht tegen te gaan. Het winnen van de oorlog en de daaropvolgende annexatie van de Filippijnen was eveneens uniek in de zin dat de Filippijnen grillig, dichtbevolkt en aan de andere kant van de wereld lagen.²³ Wederom werd Goddelijke Voorzienigheid aangehaald om de annexatie van de Filippijnen te rechtvaardigen. Zo verklaarde President McKinley (1897-1901) dat de beslissing om de Filippijnen in te nemen tot hem kwam toen hij op zijn knieën ging om te bidden, waarna God hem vertelde de Filippijnen in te nemen.²⁴

De territoriale afbakening van *Manifest Destiny* is een ander aspect waar historici vandaag de dag over twisten. Sommigen vinden dat voorstanders van *Manifest Destiny* alleen Noord-Amerika voor ogen hadden, terwijl anderen denken dat deze voorstanders het gehele Westelijk Halfrond of zelfs de wereld in gedachten hadden. Als *Manifest Destiny* openlijk beschouwd zou worden als een politieke doctrine die gebonden was aan een bepaalde historische periode of een bepaalde vorm van expansie, dan hield het op te bestaan vlak na het begin van de twintigste eeuw. Menig historicus beschouwt het echter als ingebed in de politieke theologie van de Verenigde Staten, waarbij het een rekbare en robuuste omschrijving

²² David Healy, *US Expansionism: The Imperialist Urge in the 1890s*, (Madison 1970) 34.

²³ Healy, *US Expansionism*, 54.

²⁴ Frederick Merk, *Manifest Destiny and Mission in American History*, (New York 1963) 253.

is voor het rechtvaardigen van oorlog, interveniëren ten behoeve van het nationale belang, en het herstellen van het eigen exceptionalistische zelfbeeld.²⁵

1.4 Roosevelt's machtspolitiek en Wilson's idealisme

Tot aan het begin van de twintigste eeuw lijkt er een trend te zijn ontstaan, waarbij op belangrijke momenten in de geschiedenis van de Verenigde Staten een beroep werd gedaan op elementen van beide stichtingsmythes om beleid uit te dragen en te verantwoorden. Turner, O'Sullivan, en McKinley onderstrepen dit beeld. Met de komst van President Theodore Roosevelt heeft zich echter wel een breuk voorgedaan ten aanzien van deze trend. De Republikeinen hadden in 1896 de verkiezingen gewonnen en zouden 16 jaar lang het presidentschap in handen houden. Tijdens deze periode werd *Manifest Destiny* meerdere malen aangehaald als rechtvaardiging voor de overzeese expansie, maar het verdween geleidelijk aan naar de achtergrond, omdat territoriale expansie niet meer gezien werd als onderdeel van de *destiny* van de Verenigde Staten. Het veiligstellen van de belangen van de Verenigde Staten op het Westelijk Halfrond kreeg nu de hoogste prioriteit. Met de *Roosevelt Corollary*, een aanvullend amendement op de *Monroe Doctrine*, eigenden de Verenigde Staten zich het recht toe om in Midden-Amerikaanse landen te interveniëren. De rol van de Verenigde Staten werd door president Roosevelt (1901-1909) gedefinieerd als *international police power* in de regio.²⁶ De Verenigde Staten gebruikten de *Roosevelt Corollary* onder andere om te interveniëren in Mexico, Panama, Cuba, Nicaragua, Haïti en de Dominicaanse Republiek.

Tijdens het presidentschap van Wilson (1913-1921) trad *Manifest Destiny* weer op de voorgrond als beleidverantwoordend element. Wilson loodste de Verenigde Staten de Eerste Wereldoorlog binnen met het argument dat "the world must be made safe for democracy." Na de oorlog maakte Wilson een directe verwijzing naar *Manifest Destiny* tijdens zijn jaarlijkse toespraak voor het Amerikaanse Congres in 1920: "This is the time of all others when democracy should prove its purity and its spiritual power to prevail. It is surely the manifest destiny of the United States to lead in the attempt to make this spirit prevail."²⁷ Wilson probeerde *Manifest Destiny* te herdefiniëren, zodat het een wereldwijde en seculiere betekenis

²⁵ Roberta L. Coles, 'Manifest Destiny Adapted for 1990s' War discourse: Mission and Destiny Intertwined', *Sociology of Religion*, Winter 2002, Vol. 63, No. 4, 404/405.

²⁶ Albert K. Weinberg, *Manifest Destiny: A Study of Nationalist Expansionism in American History*, (Chicago 1963) 414.

²⁷ Weinberg, *Manifest Destiny*, 470.

kreeg waarbij de Verenigde Staten een missie hadden de morele leider te zijn in het bevorderen van democratie in de wereld. Het was een Amerikaans antwoord op het groeiende nationalisme, de ideologische uitdaging van het marxisme-leninisme, en de revoluties die plaatsvonden als gevolg van instortende imperia als het Habsburgse en Turkse rijk. Wilson probeerde nationalisme in een democratische richting te concentreren en zocht een alternatief voor de politieke verhoudingen uit het verleden. Dit had er volgens hem moeten komen met de Volkenbond, maar de Amerikaanse Senaat zou de Volkenbond afwijzen en de Verenigde Staten zouden tijdens het interbellum gedeeltelijk terugkeren naar een politiek van isolationisme.

Tijdens de Koude Oorlog zouden de Verenigde Staten in feite het leiderschap van alle democratische landen in de wereld op zich nemen in de strijd tegen het totalitarisme, onder leiding van de Sovjet-Unie. De vraag is of de trend van het hanteren van stichtingsmythische retoriek zich voortzette tijdens de Koude Oorlog. Werd het buitenlands beleid van de Verenigde Staten bepaald door een city-upon-a-hill-gedachte, door Goddelijke Voorzienigheid, en *Manifest Destiny*?

Hoofdstuk 2 - Stichtingsmythes tijdens de Koude Oorlog

De geallieerde overwinning tijdens de Tweede Wereldoorlog was voor de Amerikanen een bevestiging dat de Verenigde Staten wel degelijk een exceptionele natie waren met een speciale rol in de wereldgeschiedenis. De machtige koloniale rijken van voorheen deden een stap terug op het wereldtoneel, dat nu gedomineerd werd door de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. Deze voormalige bondgenoten kwamen na de Tweede Wereldoorlog steeds vijandiger tegenover elkaar te staan. De geheimen van de atoombom, het Marshall-plan en het Russische optreden in Oost-Europa en de Balkan zorgden voor spanningen tussen beide landen. President Truman verklaarde dat het de plicht van de Verenigde Staten was om de rechten van de vrije, democratische landen in de wereld te waarborgen. "The free peoples of the world look to us for support in maintaining their freedoms. If we falter in our leadership, we may endanger the peace of the world and we shall surely endanger the welfare of our own Nation."²⁸ De Amerikaanse regering was zich ervan bewust dat zij een actieve rol moest

²⁸ Harry S. Truman, 'Special Message to the Congress on Greece and Turkey: The Truman Doctrine', March 12, 1947, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

spelen in de wereld om de vrede en veiligheid in de toekomst te garanderen. Truman wilde tegengaan dat geheel Europa onder communistische invloed zou vallen en beloofde militaire en financiële ondersteuning aan alle landen die zich door de communistische expansie bedreigd voelden. Deze Truman-doctrine werd direct ten uitvoer gebracht toen Turkije en Griekenland werden bedreigd door een communistische opstand. Het communisme en het indammen ervan werd het zwaartepunt van de Amerikaanse buitenlandse politiek tijdens de Koude Oorlog, die meer dan veertig jaar zou duren.

2.1 Containmentpolitiek en kruisvaardersretoriek

Het hanteren van stichtingsmythische retoriek zette zich voort tijdens de Koude Oorlog. Om het Amerikaanse volk en het Congres te overtuigen van het gevaar dat het communisme vormde voor de wereld, presenteerde Truman de Koude Oorlog als een religieus conflict tussen goed en kwaad. De Verenigde Staten stonden hierin als morele kruisvaarder en *leader of the free world* tegenover de *forces of Satan*.²⁹ Bij het formuleren van de Koude Oorlog als een religieus conflict haalde Truman vaak het element van de Goddelijke Voorzienigheid aan. In zijn speeches deed hij dan een beroep op de wijsheid van God in de strijd tegen het communisme. Zo zei hij tijdens een toespraak ter ere van de bouw van de *New York Avenue Presbyterian Church* op 3 april 1951: "I do not think that anyone can study the history of this Nation of ours, study it deeply and earnestly, without becoming convinced that divine providence has played a great part in it. I have the feeling that God has created us and brought us to our present position of power and strength for some great purpose. And up to now we have been shirking it. Now we are assuming it, and now we must carry it through. It is not given to us to know fully what that purpose is. But I think we may be sure of one thing. That is, that our country is intended to do all it can, in cooperation with other nations, to help create peace and preserve peace in this world. It is given to us to defend the spiritual values the moral code against the vast forces of evil that seek to destroy them."³⁰ Tijdens een bijeenkomst van de *Washington Pilgrimage of American Churchmen* op 28 september 1951 legde Truman nadrukkelijk de link tussen de *forces of evil* en het communisme: "We cannot yield to Soviet communism, without betraying the ideals we live for. We cannot have another

²⁹ Truman, 'Address to the Washington Pilgrimage of American Churchmen', September 28, 1951, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

³⁰ Truman, 'Address at the Cornerstone Laying of the New York Avenue Presbyterian Church', April 3, 1951, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

world war without jeopardizing our civilization. In this perilous strait, our greatest source of strength, our greatest hope of victory, lies in the God we acknowledge as the ruler of us all. We turn to faith in Him to give us the strength and the wisdom to carry out His will. We ask Him to lead us out of the dangers of this present time into the paths of peace.”³¹

Het was niet alleen in de presidentiële retoriek van Truman dat de Koude Oorlog werd geduid met behulp van stichtingsmythische elementen. George Kennan, de architect van de containmentpolitiek, eindigde zijn vermaarde artikel ‘The sources of Soviet conduct’ met het argument dat “the issue of Soviet-American relations is in essence a test of the overall worth of the United States as a nation among nations. To avoid destruction the United States need only measure up to its own best traditions and prove itself worthy of preservation as a great nation. Surely, there was never a fairer test of national quality than this. In the light of these circumstances, the thoughtful observer of Russian-American relations will find no cause for complaint in the Kremlin's challenge to American society. He will rather experience a certain gratitude to a Providence which, by providing the American people with this implacable challenge, has made their entire security as a nation dependent on their pulling themselves together and accepting the responsibilities of moral and political leadership that history plainly intended them to bear.”³² Kennan, die vaak is aangeduid als een rationele machtsrealist, gebruikte exceptionalistische retoriek om zijn strategie voor het indammen van de Sovjet-Unie en het communisme te bepleiten. Wederom kan gesteld worden dat er op een belangrijk moment in de geschiedenis van de Verenigde Staten een beroep gedaan is op stichtingsmythische elementen (in dit geval de Goddelijke Voorzienigheid) om beleid uit te dragen en te verantwoorden. Daarnaast is het opvallend dat zelfs een machtsrealist als Kennan onder de personen gerekend kan worden die stichtingsmythische retoriek hanteerde in zijn argumentatie.

De trend zette zich voort onder Eisenhower. Tijdens zijn eerste inauguratiespeech werd de religieuze kruisvaardersretoriek van Truman herhaald: “The world and we have passed the midway point of a century of continuing challenge. We sense with all our faculties that forces of good and evil are massed and armed and opposed as rarely before in history.”³³ In dezelfde speech refereerde Eisenhower ook direct aan de Goddelijke Voorzienigheid, iets wat hij gedurende zijn twee termijnen als president veelvuldig aanhaalde in zijn speeches. Het

³¹ Truman, ‘Address to the Washington Pilgrimage’, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

³² X, ‘The sources of Soviet conduct’, July 1947, No. 4, Vol. 25, 582 op: http://www.enal.lu/sources_soviet_conduct_foreign_affairs_july_1947-02-5319.

³³ Dwight D. Eisenhower, ‘Inaugural Address’, January 20, 1953, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

bleef de intentie van latere presidenten om het spectrum van de Koude Oorlog in een religieus perspectief te plaatsen. Kennedy en Johnson vormden hierop geen uitzondering. Kennedy schetste in zijn inauguratiespeech een beeld van een apocalyptische strijd tussen goed en kwaad, waarin de Verenigde Staten als *leader of the free world* ten koste van alles de vrijheid in de wereld zou beschermen: "Let the word go forth from this time and place, to friend and foe alike, that the torch has been passed to a new generation of Americans, born in this century, tempered by war, disciplined by a hard and bitter peace, proud of our ancient heritage and unwilling to witness or permit the slow undoing of those human rights to which this nation has always been committed, and to which we are committed today at home and around the world. Let every nation know, whether it wishes us well or ill, that we shall pay any price, bear any burden, meet any hardship, support any friend, oppose any foe to assure the survival and the success of liberty."³⁴ Johnson verantwoordde de interventie in Vietnam door in zijn inauguratiespeech te spreken over de Amerikaanse convenant: "The American covenant called on us to help show the way for the liberation of man. And that is today our goal. Thus, if as a nation, there is much outside our control, as a people no stranger is outside our hope. We can never again stand aside, prideful in isolation. Terrific dangers and troubles that we once called "foreign" now constantly live among us. If American lives must end, and American treasure be spilled, in countries that we barely know, then that is the price that change has demanded of conviction and of our enduring covenant."³⁵

2.2 Détente

Begin jaren zeventig begonnen veel Amerikanen te twijfelen aan het gevoerde buitenlandse beleid, met name ten aanzien van Vietnam. De manier waarop de oorlog gevoerd werd en het uiteindelijke falen in de doelstellingen leidden ertoe dat er serieuze twijfels ontstonden over de exceptionele aard van de Verenigde Staten. Voor het eerst in de geschiedenis verloren de Verenigde Staten een oorlog. Onder Nixon was even geen plaats voor de gebruikelijke optimistische kruisvaardersretoriek. De kosten die in bloed en geld waren betaald hadden de exceptionalistische retoriek naar de achtergrond geschoven. Er werd nu in zakelijke termen gesproken over détente en toenadering tussen beide supermachten. De Watergate-affaire vergrootte het wantrouwen van Amerikanen in hun overheid nog verder. Ford bleek niet de

³⁴ John F. Kennedy, 'Inaugural Address', January 20, 1961, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

³⁵ Lyndon B. Johnson, 'Inaugural Address', January 20, 1965, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

juiste persoon om dit vertrouwen te herstellen. Het ontbrak hem simpelweg aan charisma, en door zijn vaak monotone retoriek droeg hij zelf bij aan het beeld van een ongeïnspireerd leider. Daarnaast namen veel Amerikanen het hem ook kwalijk dat hij Nixon pardonneerde van rechtsvervolging.

De diepgelovige zuidelijke baptist Jimmy Carter trad aan met de intentie om een nieuw elan te brengen in Washington. Baptisten hadden zich lange tijd buiten de landspolitiek gehouden en de pindaboer en ex-gouverneur van Georgia was één van degenen die deze traditie doorbraken. Hij wilde vooral zijn stempel drukken op de buitenlandse politiek, waarbij hij de mensenrechten stevig op de agenda zette. Carter probeerde een buitenlands beleid te voeren dat diepgeworteld was in wat hij beschouwde als de normen en waarden waarop de Verenigde Staten waren gebaseerd. In zijn eerste *State of the Union* speech werd duidelijk wat zijn visie van de Amerikaanse rol in de wereld was: "The very heart of our identity as a nation is our firm commitment to human rights. We stand for human rights because we believe that government has as a purpose to promote the well-being of its citizens. This is true in our domestic policy; it's also true in our foreign policy. The world must know that in support of human rights, the United States will stand firm."³⁶ Ondanks het herhaalde gebruik van exceptionalistische retoriek lukte het Carter niet om het Amerikaanse zelfvertrouwen weer in ere te herstellen. Zijn retoriek was vaak iets te defensief van aard en daar kwam bij dat in zijn laatste jaar, met de Sovjetinvasie van Afghanistan in 1979 en het gijzeldrama in Iran, Carter hevig werd verweten dat de Verenigde Staten bergafwaarts gingen. Voor Amerikanen was de gijzelingskwestie symbool komen te staan voor de algehele aftakeling van de natie. De uitleg van Carter dat de Verenigde Staten leden aan een *crisis of confidence* was iets wat Amerikanen op dat moment simpelweg niet wilden horen.³⁷

2.3 Reagan en het einde van de *crisis of confidence*

Carter had geen ongelijk, maar Ronald Reagan zette zich met succes af tegen de uitspraken en het beleid van Carter. Reagan was fel gekant tegen de détente-politiek. Het moest afgelopen zijn met de terughoudende opstelling die het gevolg was geweest van het Vietnam-trauma. De Verenigde Staten hadden voor een rechtvaardige zaak gevochten tegen het agressieve Noord-

³⁶ Jimmy Carter, 'The State of the Union Address Delivered Before a Joint Session of the Congress', January 19, 1978, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

³⁷ Carter, 'Address to the Nation on Energy and National Goals': "The Malaise Speech", July 15, 1979, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

Vietnam. Voorgaande regeringen waren volgens Reagan gewoon te bang geweest om de Koude Oorlog te winnen. Reagan had een uitgesproken city-upon-a-hill-gedachte. Meerdere malen sprak hij over de Verenigde Staten als een land van hoop, een *shining city on a hill*. In zijn aankondigingspeech voor de Republikeinse presidentiële nominatie werd meteen duidelijk hoe Reagan's opvatting van de rol van de Verenigde Staten in de wereld samenging met stichtingsmythische elementen: "We who are privileged to be Americans have had a rendezvous with destiny since the moment in 1630 when John Winthrop, standing on the deck of the tiny Arbella off the coast of Massachusetts, told the little band of Pilgrims, "We shall be a city upon a hill. The eyes of all people are upon us so that if we shall deal falsely with our God in this work we have undertaken and so cause Him to withdraw His present help from us, we shall be made a story and a byword throughout the world." A troubled and afflicted mankind looks to us, pleading for us to keep our rendezvous with destiny; that we will uphold the principles of self-reliance, self-discipline, morality, and above all responsible liberty for every individual that we will become that shining city on a hill."³⁸

Onder Reagan keerde ook de felle kruisvaardersretoriek terug ten aanzien van de Sovjet-Unie. Vooral in zijn tweede termijn als president deed Reagan de Sovjet-Unie meerdere malen af als een *evil empire*. Reagan slaagde erin de Amerikanen hun zelfvertrouwen te laten herwinnen, maar het Vietnam-trauma was nog niet geheel verdrongen uit de Amerikaanse psyche. De snelle overwinning op Saddam Hoessein tijdens de Eerste Golfoorlog zou hier uiteindelijk voor zorgen. De retoriek van Reagan en zijn acties kwamen vaak niet overeen. Met zijn stevige taal en de enorme toename van het defensiebudget schetste Reagan een beeld dat de Verenigde Staten bereid zouden zijn militair in te grijpen waar nodig was, maar in de praktijk bleek hij terughoudend met de inzet van het militaire apparaat. Slechts in twee beperkte operaties, een twee dagen durende grondoorlog in Grenada (1983) en de nog korter durende luchtoorlog tegen Libië (1986), werd het Amerikaanse leger daadwerkelijk ingezet.³⁹ Reagan bleef er altijd op hameren dat hij beslissingen nam die aansloten bij de normen en waarden waarop de Verenigde Staten waren ontstaan, maar de rol die hij en zijn regering onder andere speelden in de Iran-Contra-affaire duiden erop, dat het buitenlandse beleid van Reagan niet overeenkwam met de stichtingsmythische beweringen.

³⁸ Ronald Reagan, 'Remarks Announcing Candidacy for the Republican Presidential Nomination', November 13, 1979, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

³⁹ Peter Beinart, 'Think Again: Ronald Reagan', July/August 2010, op: http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/06/07/think_again_ronald_reagan?page=full.

Reagan geloofde volgens Amerikanist Hodgson vurig in zijn eigen stichtingsmythische retoriek, maar zakelijk realisme overstemde zijn patriottisme.⁴⁰

De opvolger van Reagan, George H.W. Bush, gebruikte net als zijn voorgangers stichtingsmythische elementen om zijn buitenlands beleid uit te dragen. Na het einde van de Koude Oorlog riep hij op tot een *New World Order*, waarbij alle landen in de wereld op een gezamenlijk wijze moesten streven naar het bewerkstelligen en behouden van een stabiele internationale gemeenschap. Het was volgens Bush noodzakelijk dat de Verenigde Staten hierin een leidende rol moesten spelen. In feite was de *New World Order* een Amerikaans idee dat ervan uitging dat de traditionele Amerikaanse normen en waarden universeel toepasbaar waren. In zijn derde *State of the Union* speech gaf Bush zijn visie op de exceptionele rol van de Verenigde Staten in de wereld: "For generations, America has led the struggle to preserve and extend the blessings of liberty. And today, in a rapidly changing world, American leadership is indispensable. Americans know that leadership brings burdens and sacrifices. But we also know why the hopes of humanity turn to us. We are Americans; we have a unique responsibility to do the hard work of freedom."⁴¹

De trend van het hanteren van stichtingsmythische retoriek heeft zich dus tijdens de Koude Oorlog voortgezet. Ondanks de nieuwe geopolitieke situatie na de Koude Oorlog kwam hier onder George H.W. Bush geen verandering in. De stichtingsmythische trend was echter niet continu dominant. Met name in het begin van de jaren zeventig werd in mindere mate stichtingsmythische retoriek gehanteerd. Er werd in meer zakelijke termen gesproken over *détente* en toenadering tussen beide supermachten. Daarnaast was er voor het eerst een oorlog verloren, waardoor er twijfels ontstonden over de exceptionele aard van de Verenigde Staten. Met de diepgelovige Carter, die een terugkeer naar een *pre-Vietnam America* beloofde door te hameren op de normen en waarden waarop de Verenigde Staten waren gebaseerd, zette de trend zich verder voort. Reagan beloofde hetzelfde, maar zette zich af tegen het pessimistische uitgangspunt van Carter. Er was helemaal geen *crisis of confidence* onder Amerikanen.

Er moet tevens geconcludeerd worden dat de stichtingsmythische retoriek vaak overstemd werd door zakelijk realisme. Presidenten en beleidsmakers hebben op belangrijke momenten tijdens de Koude Oorlog een beroep gedaan op stichtingsmythische elementen om beleid uit te dragen en te verantwoorden, maar de retoriek kwam vaak niet overeen met het

⁴⁰ Hodgson, *The Myth of American Exceptionalism*, 177.

⁴¹ George H.W. Bush, 'Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union', January 29, 1991, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

beleid. De rol die über-patriot Reagan en zijn regering gespeeld hebben in de Iran-Contra-affaire is hier een belangrijk voorbeeld van. Onder George H.W. Bush zette de stichtingsmythische trend zich voort. De nieuwe geopolitieke situatie na de Koude Oorlog bracht hier geen verandering in. Kan Clinton eveneens gerekend worden tot de presidenten die deze trend voortzetten?

Hoofdstuk 3 - Clinton en *American exceptionalism*

De stichtingsmythische trend is tijdens de Koude Oorlog te allen tijde zichtbaar gebleven. Van Truman tot George H.W. Bush zijn vaak stichtingsmythische elementen gebruikt om visies en beleid uit te dragen en te verantwoorden. De ene president deed dit wat meer en wat uitgesprokener dan de ander en ook door verschillende stichtingsmythische elementen te hanteren. President Clinton moet eveneens gerekend worden tot de presidenten die deze trend voortzetten tijdens zijn twee termijnen als president. In zijn eerste inauguratiespeech werden meteen een aantal stichtingsmythische elementen aangehaald: "My fellow citizens, today we celebrate the mystery of American renewal. This ceremony is held in the depth of winter, but by the words we speak and the faces we show the world, we force the spring, a spring reborn in the world's oldest democracy that brings forth the vision and courage to reinvent America. When our Founders boldly declared America's independence to the world and our purposes to the Almighty, they knew that America, to endure, would have to change; not change for change's sake but change to preserve America's ideals: life, liberty, the pursuit of happiness. Though we marched to the music of our time, our mission is timeless. Each generation of Americans must define what it means to be an American."⁴²

Het doel van dit hoofdstuk is om duidelijk te maken hoe *American exceptionalism* ook tijdens het presidentschap van Clinton tot uiting is gekomen in het uitdragen en verantwoorden van het buitenlands beleid van de Verenigde Staten. Welke verschillende stichtingsmythische elementen werden door Clinton gebruikt?

⁴² William J. Clinton, 'Inaugural Address', January 20, 1993, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

3.1 Clinton en het hanteren van stichtingsmythische retoriek

Tijdens zijn aankondiging voor het presidentschap deed Clinton direct een beroep op een stichtingsmythisch element. Dit element zou een fundamenteel onderdeel van zijn politieke retoriek en beleidsverantwoording worden. Met de woorden: "We need a new covenant to rebuild America"⁴³, vroeg Clinton het Amerikaanse volk in feite hem te vertrouwen, zoals zij ook God vertrouwden. Clinton's bewoording had een religieuze en stichtingsmythische bijbetekenis en het was niet het enige stichtingsmythische element waar Clinton gebruik van maakte.

3.1.1 Religieuze stichtingsmythe

Clinton heeft als kandidaat en president meerdere malen stichtingsmythische retoriek gehanteerd om zijn beleid uit te dragen en te verantwoorden. Het religieuze element waar Clinton het meest over sprak was de convenant met God. Clinton weidde dan uit over het idee dat alle Amerikanen niet alleen het recht, maar ook een verantwoordelijkheid hadden "to rise as far as their God-given talents and determination can take them; and to give something back to their communities and their country in return."⁴⁴ Clinton's roep om een *New Covenant* met het Amerikaanse volk was een poging om te breken met de voorgaande twaalf jaar onder Reagan en Bush. De jaren onder Reagan en Bush waren goed geweest voor Wall Street, maar de verhoudingen tussen het volk en de overheid waren volgens Clinton ernstig geschaad.

In het artikel 'Clinton and the New Covenant: theology shaping a new politics or old politics in religious garb?' onderscheiden Jack van der Slik en Stephen Schwark twee patronen in Clinton's gebruik van het religieuze element.⁴⁵ Ten eerste gebruikte hij het element in brede zin, maar voegde hij constant specifieke woorden en ideeën toe. Daarnaast nam Clinton's gebruik van het element aanzienlijk toe in 1995, nadat hij er tijdens zijn eerste twee jaar als president niet of nauwelijks op terug was gekomen. Clinton's *New Covenant* was het retorische antwoord op het succesvolle partijprogramma van de Republikeinen, die met hun *Contract for America* tijdens tussentijdse verkiezingen in 1994 een meerderheid hadden verkregen in het Congres. Clinton probeerde hiermee doelbewust het 'contract' af te troeven

⁴³ Clinton, 'Remarks Announcing Candidacy for the Democratic Presidential Nomination', October 3, 1991 op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

⁴⁴ Clinton, 'Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union', January 24, 1995, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

⁴⁵ Jack R. van der Slik & Stephen J. Schwark, 'Clinton and the New Covenant: theology shaping a new politics or old politics in religious garb?', *Journal of Church & State*, Autumn 1998, Vol. 40, Issue 4, 873-891.

met iets dat moreel krachtiger was, een 'convenant'. "Our New Covenant is a new set of understandings for how we can equip our people to meet the challenges of a new economy, how we can change the way our government works to fit a different time, and, above all, how we can repair the damaged bonds in our society and come together behind our common purpose. We must have dramatic change in our economy, our government and ourselves."⁴⁶

Clinton heeft het element in eerste instantie gebruikt als retorisch concept tijdens zijn verkiezingscampagne. De *New Covenant* werd ook onderdeel van het Democratische partijprogramma voor de presidentsverkiezingen van 1992. Nadat hij president was geworden deed hij geen beroep op het element. Pas na het succes van het Republikeinse *Contract for America* zag Clinton weer een mogelijkheid om er tijdelijk een beroep op te doen. Gedurende de presidentscampagne van 1996 werd het element weer aan de kant geschoven en zou hij er niet vaak meer op terugkomen in speeches.

Net als vele presidenten voor hem haalde Clinton de Goddelijke Voorzienigheid aan in zijn speeches. Dit stichtingsmythische element hanteerde hij echter niet zo vaak en zo doelbewust als zijn verwijzingen naar de convenant met God. Tijdens zijn acht jaar als president refereerde Clinton slechts een aantal keren direct aan de Goddelijke Voorzienigheid. Dit deed hij door *founding father* Thomas Jefferson te citeren, die in de Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring had geschreven: "With a firm reliance on the protection of Divine Providence, we mutually pledge to each other our lives, our fortune, and our sacred honor."⁴⁷ Er kan niet met zekerheid gezegd worden dat Clinton daadwerkelijk geloofde in Goddelijke Voorzienigheid. Het schaarse gebruik ervan moet echter niet geïnterpreteerd worden als een teken dat hij hier niet in geloofde. Meer voor de hand liggend is de verklaring dat Clinton het element niet doelbewust als onderdeel van zijn politieke retoriek gebruikte. Als zuidelijke baptist is de kans ook groot dat Clinton wel degelijk geloofde in Goddelijke Voorzienigheid.

De city-upon-a-hill-gedachte is in de speeches van Clinton duidelijk en doelbewuster terug te vinden dan de Goddelijke Voorzienigheid. Clinton gebruikte niet de letterlijke woorden van Winthrop, die sprak over een *city upon a hill*, maar hij beschreef de Verenigde Staten vaak in termen als *shining light of beacon of hope*. "From the days of our Nation's founding, the torch of freedom has been passed from one generation to the next. Today we

⁴⁶ Clinton, 'Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union', January 24, 1995, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

⁴⁷ Clinton, 'Remarks on National Service at Rutgers University in New Brunswick', March 1, 1993, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

hold it higher, and it burns more brightly than ever. Democracies around the world, new and old, look to us to lead the way. The law of our land stands as a beacon of hope for these people and for those still yearning to be free.”⁴⁸ De city-upon-a-hill-gedachte werd door Clinton vaak gebruikt als retorisch middel om zijn visie van een leidende rol voor de Verenigde Staten in de wereld uit te beelden en te rechtvaardigen: “This is not just another nation that we live in. It is the noblest effort at self-government and continuous change the world has ever known. Here, people from every continent and every country come, believing that they can build a new life for themselves and a better future for their children. America embodies the idea that a nation can be built by the people of every other nation and still be a beacon of hope and inspiration to the world and still prove that out of all that diversity can become a deeper strength and unity founded on the ideals that we celebrate on the Fourth of July. To keep that promise, we must continue to lead the world, not only politically and morally but economically as well.”⁴⁹ Een land zo divers, maar toch functionerend als eenheid is een voorbeeld voor de rest van de wereld en heeft volgens Clinton daarom de taak een leidende rol in de wereld te spelen. Door gebruik te maken van de city-upon-a-hill-gedachte probeerde Clinton het Amerikaanse leiderschap in een snel veranderende wereld te rechtvaardigen.

Het gebruik van verscheidene religieuze elementen heeft voor Clinton een belangrijke rol gespeeld in het uitdragen van beleid. Clinton brak dus niet met de stichtingsmythische trend. Net als presidenten voor hem hanteerde Clinton elementen van de religieuze stichtingsmythe, met de *New Covenant* zelfs als een fundamenteel onderdeel van zijn politieke retoriek en beleidsverantwoording tijdens zijn eerste termijn. Hij moet daarom gerekend worden tot de presidenten die deze trend doorzetten tijdens zijn twee termijnen als president.

3.1.2 Politiek-sociale stichtingsmythe

Clinton wees in zijn speeches vaak op de voorbeeldfunctie en de verantwoordelijkheden van de Verenigde Staten als supermacht in een tijd van globalisering. Zo is al aangetoond dat de city-upon-a-hill-gedachte als retorisch element gehanteerd werd om het Amerikaanse leiderschap te rechtvaardigen. Clinton maakte ook gebruik van politiek-sociale elementen om zijn argumenten voor een leidinggevend Amerika kracht bij te zetten.

⁴⁸ Clinton, ‘Proclamation 6555 – Law Day, U.S.A., 1993’, April 30, 1993, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

⁴⁹ Clinton, ‘Remarks at an Independence Day Ceremony in Philadelphia, Pennsylvania’, July 4, 1993, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

Clinton had een visie van een toekomst waarin de wapenwedloop plaats zou maken voor wapenbeheersing en non-proliferatie, oorlogen voor *peacekeeping* en *nation building*, en nationale geschillen voor geïnstitutionaliseerde wereldwijde samenwerking onderhevig aan supranationale gedragsregels.⁵⁰ In zijn boek *Second Chance: Three Presidents and the Crisis of American superpower* stelt politiek wetenschapper en nationale veiligheidsadviseur onder president Carter Zbigniew Brzezinski dat Clinton de positieve gevolgen van globalisering overdreef, maar dat hij wel degelijk inzag dat er nieuwe globale uitdagingen waren voor de Verenigde Staten. Door de uitdagingen van globalisering op een verfijnde retorische manier te erkennen hielp Clinton de nieuwe status van de Verenigde Staten als enige overgebleven supermacht internationaal te rechtvaardigen. Clinton projecteerde volgens Brzezinski namelijk een sympathiek beeld van een jonge leider die gevoelig was voor de technologische en ecologische dilemma's waar de mensheid mee werd geconfronteerd, die zich bewust was van de morele problemen van de wereldwijde status quo, en die klaar was om de mensheid te mobiliseren in een gezamenlijke inspanning om de problemen in de wereld op te lossen.⁵¹

Voor Clinton gold dat de Verenigde Staten *strong at home* moesten zijn om de leiderschapsrol in de wereld te kunnen rechtvaardigen. Er was volgens Clinton niet een simpele scheidslijn tussen binnenlands beleid en buitenlands beleid: "I wish it were possible for the American people to believe what I believe about this, which is that there is no simple and easy dividing line between domestic policy and foreign policy, that in a global economy, a global society where everything is so interrelated, we can't be strong abroad if we're not strong at home. But we cannot maintain our internal strength and our values unless we are secure and strong beyond our borders."⁵²

Het bouwen van een sterkere Amerikaanse samenleving op met name sociaal en economisch gebied zou een beter beeld van de Verenigde Staten scheppen waar andere landen tegen op zouden kijken, een beeld dat zij vervolgens ook zouden willen imiteren. De eigen democratie zou daar de motor van zijn: "Our democracy must be not only the envy of the world but the engine of our own renewal. There is nothing wrong with America that cannot be cured by what is right with America. And so today we pledge an end to the era of deadlock and drift, and a new season of American renewal has begun."⁵³ Clinton beschouwde het Amerikaanse politieke systeem vaak als *the great experiment*, soms ook als een *messy*

⁵⁰ Zbigniew Brzezinski, *Second Chance: Three Presidents and the Crisis of American Superpower*, (New York 2007) 93.

⁵¹ Brzezinski, *Second Chance*, 93.

⁵² Clinton, 'The President's News Conference, October 21, 1994, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

⁵³ Clinton, 'Inaugural Address', January 20, 1993, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

democracy, maar wel degelijk uitzonderlijk en superieur: "Our system of government is still the best, and we should never forget that, because it is disorganized to some extent or messy but at least it allows us to govern ourselves from the inside, from our genuine emotions."⁵⁴ Gedurende zijn twee termijnen als president bleef Clinton hameren op de noodzaak van een versterking van de Amerikaanse samenleving. In zijn *State of the Union* speech van 1997 kwam zijn visie wederom duidelijk naar voren: "In the end, more than anything else, our world leadership grows out of our example here at home, out of our ability to remain strong as one America. All over the world people are being torn asunder by racial, ethnic, and religious conflicts that fuel fanaticism and terror. We are the world's most diverse democracy, and the world looks to us to show that it is possible to live and advance together across those kinds of differences."⁵⁵

Clinton wees naast de voorbeeldfunctie van de Verenigde Staten ook vaak op de verantwoordelijkheden van een welvarende supermacht. Ten tijde van de Kosovo-crisis sprak Clinton over de unieke kans om als supermacht het initiatief te nemen en verantwoordelijkheid te tonen door in te grijpen: "Because of the dramatic increase in our own prosperity and confidence in this, the longest peacetime economic expansion in our history, the United States has the opportunity and, I would argue, the solemn responsibility to shape a more peaceful, prosperous, democratic world in the 21st century."⁵⁶ Na het uitbreken van de oorlog verantwoordde hij de interventie in deze termen: "The United States, as the largest and strongest country in the world at this moment, largest in economic terms and military terms, has the unavoidable responsibility to lead in this increasingly interdependent world, to try to help meet the challenges of this new era."⁵⁷ In het artikel 'Manifest Destiny Adapted for 1990s' War discourse: Mission and Destiny Intertwined' stelt sociologe Roberta Coles dat Clinton het militaire ingrijpen van de Verenigde Staten wist te schetsen als een morele noodzaak door de voorbeeldfunctie en het interveniëren naar voren te brengen als een verantwoordelijkheid en een plicht voor welvarende landen. Hierdoor beperkte Clinton volgens Cole de verscheidenheid aan alternatieven en deed hij een beroep op het geweten van de natie, waardoor interveniëren een vereiste werd.⁵⁸ De NAVO, onder leiding van de

⁵⁴ Clinton, 'Interview with Tom Brokaw of NBC News', June 5, 1994, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

⁵⁵ Clinton, 'Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union', February 4, 1997, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

⁵⁶ Clinton, 'Remarks on United States Foreign Policy in San Francisco', February 26, 1999, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

⁵⁷ Clinton, 'Remarks to the United States Institute of Peace', April 7, 1999, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

⁵⁸ Roberta L. Coles, 'Manifest Destiny Adapted for 1990s' War discourse: Mission and Destiny Intertwined', *Sociology of Religion*, Winter 2002, Vol. 63, No. 4, 415.

Verenigde Staten, begonnen op 24 maart 1999 met het bombarderen van Servische doelen in Servië, Montenegro en Kosovo. De luchtaanvallen zouden 78 dagen duren met het uiteindelijke resultaat dat het Servische leger zich terugtrok uit Kosovo. Kosovo kwam onder beheer van de Verenigde Naties en werd bezet door een NAVO-vredesmacht. *The first ever humanitarian war*, door Clinton zo genoemd, was een succes.⁵⁹ De macht van de Verenigde Staten bereikte aan het einde van de jaren negentig een hoogtepunt. Op de vraag of de 21ste eeuw opnieuw een *American Century* zou worden antwoordde Clinton: "America has an infinite capacity for renewal, for change, anchored in a magnificent set of common values in our Constitution."⁶⁰

Om zijn argumenten voor een leidinggevend Amerika kracht bij te zetten gebruikte Clinton dus ook politiek-sociale elementen. De eigen democratie, soms *messy* maar wel degelijk superieur, zou de motor zijn van een sterker Amerika in een tijd van globalisering. Ook de ongeëvenaarde economische en militaire macht brachten volgens Clinton een verantwoordelijkheid om te leiden met zich mee. De stichtingsmythische trend zette zich voort onder Clinton en ook met het gebruik van het stichtingsmythische element *Manifest Destiny* wist Clinton beleid uit te dragen en te verantwoorden.

3.1.3 *Manifest Destiny*

In zijn twee termijnen als president heeft Clinton in zijn speeches geen enkele keer letterlijk een beroep gedaan op de term *Manifest Destiny* om beleid te rechtvaardigen of uit te dragen. Wel heeft hij volgens sociologe Coles, in de aanloop naar en gedurende het militair ingrijpen in Kosovo, het beleid in termen verwoord die overeenkomen met onderdelen van het stichtingsmythische element. Clinton hanteerde volgens Coles een pastorale, bijna profetische wijze om de interventie te rechtvaardigen. Zo bracht hij bijvoorbeeld tijdens het joodse lentefeest (Pesach) van 1999, kort nadat de luchtaanvallen op Servische doelen waren begonnen, het idee over dat de Verenigde Staten een *chosen nation* waren door uit het Oude Testament het verhaal over het Beloofde Land te vergelijken met de Verenigde Staten: "As a people who have always cherished the values of faith and freedom, all Americans can draw inspiration from the story of Passover. It reminds us of our ongoing journey to build our own

⁵⁹ Brzezinski, *Second Chance*, 98.

⁶⁰ Clinton, 'Interview With Michael Jackson of KRLA Radio', March 15, 1999, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

Promised Land, where all people are free to worship according to their conscience and where our children can grow up safe from the shadows of intolerance and oppression.”⁶¹

Clinton had volgens Coles vaak goede woorden over voor de Verenigde Staten, maar hij vond wel dat de Verenigde Staten harder moesten werken “toward that more perfect Union,”⁶² en ook dat “we still have quite a little hill to climb before we can claim to be the one America of our Founders’ dreams.”⁶³ Clinton hanteerde daarmee een wat nederige stijl door een enigszins onvolmaakt beeld van de Verenigde Staten te projecteren, waar vooral op sociaaleconomisch vlak nog verbeteringen nodig waren, maar die niettemin bewonderd werden door anderen. Waar Clinton de Verenigde Staten als een *chosen nation* zag, erkende hij tegelijkertijd ook de opkomst en ondergang van naties door de geschiedenis heen. Af en toe beschreef Clinton volgens Coles het lot van de Verenigde Staten als zeer waarschijnlijk van tijdelijke aard en door de mens gecreëerd: “We have to act responsibly, recognizing this unique and, if history is any guide, fleeting position the United States now enjoys of remarkable military, political, and economic influence. Destiny is what people make for themselves, with a decent respect for the legitimate interests and rights of others.”⁶⁴ Clinton zag *Manifest Destiny* dus als een stichtingsmythe die het meest geschikt was in tijden van voorspoed en macht en hij erkende de menselijke rol in het verwerven ervan. De Verenigde Staten waren een *chosen nation*, maar de status als een ongeëvenaarde supermacht zou wel eens van korte duur kunnen zijn.

De *chosen nation* retoriek heeft ten tijde van de Kosovo crisis een belangrijke rol gespeeld in het uitdragen en rechtvaardigen van het beleid. Clinton had echter al eerder gebruik gemaakt van deze retoriek. In zijn toespraak na het sluiten van de Dayton akkoorden, rechtvaardigde Clinton de leidende rol van de Verenigde Staten in de vredesonderhandelingen: “Today, because of our dedication, America’s ideals - liberty, democracy, and peace - are more and more the aspirations of people everywhere in the world. It is the power of our ideas, even more than our size, our wealth, and our military might, that makes America a uniquely trusted nation.”⁶⁵ Daarnaast richtte Clinton zich tijdens de herverkiezingscampagne van 1996 op de onwil van Republikeinen om de rol van de

⁶¹ Clinton, ‘Message on the Observance of Passover’, March 30, 1999, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

⁶² Clinton, ‘Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union’, January 19, 1999, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

⁶³ Clinton, ‘Remarks at the Hubert H. Humphrey Civil Rights Award Dinner’, May 11, 1999, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

⁶⁴ Clinton, ‘Remarks at the Seventh Millennium Evening at the White House’, April 12, 1999, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

⁶⁵ Clinton, ‘Address to the Nation on Implementation of the Peace Agreement in Bosnia-Herzegovina’, November 27, 1995, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

Verenigde Staten als *the indispensable nation* te accepteren.⁶⁶ “The fact is America remains the indispensable nation. There are times when America and only America can make a difference between war and peace, between freedom and repression, between hope and fear.”⁶⁷ Gedurende de campagne zou hij meerdere malen dezelfde woorden in de mond nemen om kritiek van Republikeinen ten aanzien van het budget voor ontwikkelingssamenwerking tegen te gaan. Omdat het verkiezingstijd was zou er gesteld kunnen worden dat het hier alleen ging om een mooie politieke bewoording, bedoeld om de patriottistische gevoelens van kiezers aan te moedigen. In de jaren die volgden hebben Clinton en met name zijn minister van Buitenlandse Zaken Albright de Verenigde Staten echter vaker beschreven als *the indispensable nation* om beleid uit te dragen en te kunnen verantwoorden. Op een vraag over de doelstellingen van het Amerikaanse buitenlandse beleid tijdens de tweede termijn van Clinton, antwoordde de toenmalige perssecretaris Mike McCurry: “they all amount to preserving America's extraordinary leadership position in this world as we enter a new millennium and as the United States of America is literally the indispensable nation. Preserving America's leadership role and enhancing the interests of the United States as we continue to lead the world towards greater democracy, greater freedom, greater human rights and greater economic prosperity will be the central challenge of the coming term for the President.”⁶⁸ Clinton zelf zou tijdens belangrijke speeches als zijn tweede inauguratiespeech en de *State of the Union* van 1997 terugkomen op de onmisbare rol van de Verenigde Staten op het wereldtoneel. Vooral ook ten aanzien van Irak werden stevige uitspraken gedaan over de unieke rol van de Verenigde Staten bij het ten uitvoer brengen van resoluties van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties. Minister van Buitenlandse Zaken Albright nam geen blad voor de mond: “We are the greatest country in the world... and what we are doing is serving the role of the indispensable nation to see what we can do to make the world safer for our children and grandchildren and for those people around the world who follow the rules.”⁶⁹ Een dag later deed Albright er nog een schep bovenop: “If we have to use force, it is because we are America; we are the indispensable nation. We stand tall, and we see further than other countries into the future.”⁷⁰

⁶⁶ John Dumbrell, *Clinton's Foreign Policy: Between the Bushes, 1992-2000*, (London 2009) 30.

⁶⁷ Clinton, ‘Remarks on International Security Issues at George Washington University’, August 5, 1996, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

⁶⁸ Clinton, ‘Press Briefing by Mike McCurry’, January 16, 1997, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

⁶⁹ Madeleine Albright, ‘February 18, 1998 Town Hall Excerpts’, op: http://www.enquirer.com/editions/1998/02/19/loc_iraq3.html.

⁷⁰ Albright, ‘Interview of Secretary of State Madeleine Albright on NBC-TV ‘The Today Show’ with Matt Lauer’ op: http://www.fas.org/news/iraq/1998/02/19/98021907_tpo.html.

Tijdens de tweede termijn van Clinton werd er dus vaak op belangrijke momenten een beroep gedaan op *chosen nation* retoriek om beleid te verantwoorden en uit te dragen. De term *indispensable nation* was in eerste instantie ontstaan als een antwoord op Republikeinse aanvallen op het budget voor buitenlandse hulp, maar werd later ook gehanteerd als reactie op mondiale gebeurtenissen.

Uit het bovenstaande is gebleken dat *Manifest Destiny*, net als de religieuze en politiek-sociale stichtingsmythe, door Clinton zijn gebruikt om beleid uit te dragen en te verantwoorden. Wat nog niet aan bod is gekomen in dit hoofdstuk, is de samenhang tussen het Amerikaanse buitenlands beleid onder Clinton en de stichtingmythische retoriek. Ik heb aangetoond dat Clinton, net als presidenten voor hem, op belangrijke momenten stichtingmythische retoriek hanteerde om beleid uit te dragen, maar deed Clinton dit alleen om patriotistische gevoelens bij het Amerikaanse volk op te wekken of was het beleid onderbouwd met stichtingmythische elementen?

3.2 Buitenlands beleid

Het Amerikaanse buitenlandse beleid onder Clinton is door historici op verschillende wijzen beoordeeld. Er is een groep die stelt dat de regering-Clinton geen samenhangende strategische visie had om de containmentpolitiek van de Koude Oorlog mee te vervangen. Anderen stellen dat er wel degelijk sprake was van een *grand strategy* onder Clinton. Historicus Douglas Brinkley stelt in zijn artikel 'Democratic Enlargement: The Clinton Doctrine' dat de containmentpolitiek vervangen werd door een strategie van *democratic enlargement*.⁷¹ Het doel van deze strategie was de gemeenschap van vrije markt democratieën uit te breiden met als voornaamste doel de expansie van de vrijhandelmarkt. Omdat democratieën relatief stabiele regeringen hebben die vreedzame relaties hebben met andere landen, zou een uitbreiding zorgen voor een meer stabiele internationale gemeenschap. Clinton zelf bracht deze Wilsoniaanse *grand strategy* aan het licht tijdens een speech bij de Verenigde Naties in 1993: "our overriding purpose must be to expand and strengthen the world's community of marketbased democracies. During the cold war we sought to contain a threat to the survival of free institutions. Now we seek to enlarge the circle of nations that live under those free

⁷¹ Douglas Brinkley, Democratic Enlargement: The Clinton Doctrine, *Foreign Policy*, Spring 1997, Issue 106, 110-127.

institutions.”⁷² In dit subhoofdstuk zal de focus liggen op de *grand strategy* van Clinton, waarbij dieper ingegaan zal worden op de kenmerken van het buitenlands beleid en in hoeverre er sprake was van een samenhang tussen de stichtingsmythische retoriek van Clinton en zijn beleid.

3.2.1 *Engagement and Enlargement*

De doctrine van *engagement and enlargement* zou dé hoeksteen worden van het Amerikaanse buitenlands beleid onder Clinton. Het was het resultaat van de *Kennan sweepstakes*, een zoektocht van de regering-Clinton naar een strategie die de anticommunistische containmentpolitiek moest opvolgen. In zijn boek *Clinton's Foreign Policy: Between the Bushes, 1992-2000* stelt John Dumbrell dat *democratic enlargement* door de regering-Clinton in zowel politieke als economische termen voorgesteld werd. De meest duidelijke bewoording van de vervlechting tussen markten, democratie en veiligheid werd volgens Dumbrell gegeven door Nationaal Veiligheidsadviseur Anthony Lake in een speech bij de Johns Hopkins University in 1993: “our strategy must be to help democracy and markets expand and survive in other places where we have the strongest security concerns and where we can make the greatest difference.”⁷³ Deze strategie kreeg verder gestalte met de *1994 National Security Strategy of the United States*, het eerste rapport dat door de regering-Clinton gepubliceerd werd ten aanzien van de nationale veiligheid. In het rapport werd een beleid van *preventive diplomacy* en *selective engagement* voorgesteld om de Amerikaanse doelen te bereiken. Het rapport had een duidelijke stichtingmythische verantwoording voor de leiderschapsrol: “As the world’s premier economic and military power, and its premier practitioner of democratic values, the US is indispensable to the forging of stable political relations and open trade.”⁷⁴

Het buitenlandse beleid onder Clinton kende een moeizame start. Voor een deel kon dit toegeschreven worden aan het gebrek aan ervaring van Clinton op het gebied van de buitenlandse politiek. Ook werd Clinton opgezadeld met een aantal onopgeloste en moeilijke uitdagingen. Zo werd er door de regering-Bush op het laatste moment nog besloten tot een interventie in Somalië, escaleerde de oorlog in Bosnië, en bleef een onverbeterlijke Saddam Hoessein aan de macht in Irak. Daarnaast was er een bestaanscrisis ontstaan binnen de NAVO

⁷² Clinton, ‘Remarks to the 48th Session of the United Nations General Assembly in New York City’, September 27, 1993, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

⁷³ Anthony Lake, ‘From Containment to Enlargement’, *U.S. Department of State Dispatch*, September 27, 1993, Vol. 4, Issue 39, 16.

⁷⁴ John Dumbrell, *Clinton's Foreign Policy: Between the Bushes, 1992-2000*, (London 2009), 42.

en stuitte de eventuele komst van een Noord-Amerikaanse vrijhandelszone op veel tegenstand. Clinton was zich ervan bewust dat de principes, die tijdens de Koude Oorlog golden, niet langer het buitenlands beleid konden bepalen: "this is an interesting time in which the clear, simple, monolithic way we used to look at the world, the cold war abroad, constant economic progress at home, steady slow, certain resolution of our social difficulties, all those are kind of out of the window."⁷⁵ Uit dit citaat wordt duidelijk dat Clinton de post-Koude-Oorlog-wereld als een tijdperk van onvoorspelbaarheid en instabiliteit zag, waar het beleid zich op zou moeten afstemmen.

Clinton's eerste test op economisch vlak was de goedkeuring door het Amerikaanse Congres van de North American Free Trade Agreement (NAFTA). NAFTA sloot aan bij de strategie van de regering-Clinton om vrijhandelsmarkten in de wereld uit te breiden. In het uitdragen van het beleid legde Clinton regelmatig de link tussen vrijhandel op het Westelijk Halfrond en de opmars van democratie in Latijns-Amerika: "For decades, we have preached and preached and preached greater democracy, greater respect for human rights, and more open markets to Latin America. NAFTA finally offers them the opportunity to reap the benefits of this."⁷⁶ Clinton droomde van een verenigd handelsblok op het Westelijk Halfrond: "I tell you, my friends, democracy and the fever for a market economy is sweeping across Latin America. I dream of the day when we'll have over 700 million people in this trading bloc united in believing that we can help one another grow and flourish."⁷⁷ Een meerderheid van het Congres stemde uiteindelijk voor NAFTA en Clinton behaalde zijn eerste succes. Een ander belangrijk succes was de goedkeuring door het Congres van het General Agreement on Tariffs and Trade-handelsakkoord (GATT), waarbij een nieuwe internationale handelsorganisatie, de World Trade Organisation (WTO) in het leven geroepen werd als vervanger van GATT. De nieuwe WTO kreeg meer macht bij het afdwingen van handelsakkoorden en bestreek een breder scala van handel dan GATT.

Clinton's nationale veiligheidsstrategie van *engagement and enlargement* was onderbouwd met het idee dat de unieke Amerikaanse normen en waarden universeel toepasbaar waren. Het bevorderen van de Amerikaanse versie van democratie in de wereld ging samen met het uitbreiden van vrijhandelszones en het actief steunen van

⁷⁵ Clinton, 'Remarks at the Opening Session of the Pacific Rim Economic Conference in Portland, Oregon', June 27, 1995, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

⁷⁶ Clinton, 'Remarks at the Signing Ceremony for the Supplemental Agreements to the North American Free Trade Agreement', September 14, 1993, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

⁷⁷ Clinton, 'Remarks at the NAFTA Jobs and Products Day Trade Fair', October 20, 1993, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

vrijemarkteconomieën in de wereld. Ook het interventiebeleid van de regering-Clinton was onderbouwd met stichtingsmythische elementen.

3.2.2 *Assertive humanitarianism*

Op geen enkel moment sinds Truman waren er in zoveel landen Amerikaanse troepen ingezet als op de inauguratiedag van Clinton. Er waren mariniers in Somalië, de Amerikaanse marine en kustwacht waren bezig met de naleving van een door de Verenigde Naties opgelegde handels- en wapenembargo in Haïti en de Amerikaanse luchtmacht had net een aantal radarstations in Irak gebombardeerd en stond op het punt om een luchtbrug naar Bosnië te openen.⁷⁸ Conservatieve critici richtten zich vooral op de onervarenheid van Clinton en zijn wisselvallige besluitvorming ten aanzien van deze problemen. Historicus Brinkley geeft de critici grotendeels gelijk. Door de afwezigheid van een *grand strategy* in de eerste maanden van Clinton's presidentschap was het buitenlands beleid meer een vorm van 'crisis management' en *band-aid diplomacy*. Vooral na het Black Hawk Down incident in oktober 1993 in Somalië, waarbij 19 Amerikaanse soldaten stierven, werd een hevig debat gevoerd ten aanzien van interveniëren.

De desastreuze uitkomst in Somalië zou met name gevolgen hebben voor het beperkte ingrijpen in Rwanda. Ondanks de hoogdravende retoriek van Clinton over vrijheid en democratie werd de terughoudende opstelling van de regering Clinton ten aanzien van Rwanda hét voorbeeld, waarbij de geringe strategische belangen de doorslaggevende factor waren in de beslissing om niet te interveniëren. De stichtingsmythische uitspraken van Clinton golden duidelijk niet voor Rwanda, waar zakelijk realisme de boventoon voerde. Gedurende zijn eerste termijn bleef er een zekere mate van terughoudendheid ten aanzien van een interventiebeleid dat Dumbrell beschouwde als *assertive humanitarianism*. *Somalia's shadow loomed large*, maar de uitkomst in Rwanda en de opstelling van de regering-Clinton leverden niettemin veel kritiek op van zowel rechter- als linkerkzijde van het politieke spectrum.

In zijn artikel 'Was there a Clinton doctrine?' stelt Dumbrell dat "stung by criticisms that America had ignored the slaughter in Rwanda in 1994–95 and buoyed up by second term confidence in American power, Clinton seemed to be outlining a near-indiscriminate doctrine

⁷⁸ Brinkley, *Democratic Enlargement*, 112.

of intervention for humanitarian ends.’⁷⁹ Woorden en daden kwamen wel overeen toen er geïntervenieerd werd (zij het laat) om verdere etnische zuiveringen in Bosnië en Kosovo te voorkomen. Clinton begon daarnaast duidelijke uitspraken te doen over interveniëren: “If the world community has the power to stop it, we ought to stop genocide and ethnic cleansing. That is what we did, but took too long in doing, in Bosnia. That is what we did and are doing in Kosovo. That is, frankly, what we failed to do in Rwanda, where so many died so quickly, and what I hope very much we'll be able to do in Africa if it ever happens there again.”⁸⁰

Het beleid ten aanzien van Irak werd gedurende Clinton's presidentschap ook steeds meer verantwoord met stichtingsmythische retoriek. Dit ging gepaard met een grotere bereidheid om een leidende rol te spelen bij het indammen van de verspreiding van massavernietigingswapens. De herhaaldelijke verwijzingen van Clinton en met name Albright naar de Verenigde Staten als de *indispensable nation* waren een uiting van de *second term confidence in American power* en de wil om desnoods unilateraal in te grijpen. Operatie Desert Fox, een vier dagen durende raketaanval uitgevoerd door de Verenigde Staten en Groot-Brittannië in Irak in december 1998, gaf een belangrijke verschuiving aan weg van multilateralisme. Er werd overgegaan tot het bombarderen van belangrijke militaire installaties zonder duidelijke instemming van de VN Veiligheidsraad voor de aanvallen. Een interessant gegeven is dat Clinton, ten tijde van de operatie, midden in een impeachment-crisis zat en door een aantal Republikeinse leiders in het Congres ervan beschuldigd werd bewust de aanval op Irak te hebben geopend om zo de focus op de impeachment-procedures te verschuiven naar de operatie. *House Rules Committee* voorzitter Gerald Solomon was één van de leiders met deze opvatting: “The president ought to know better. We should not be handling impeachment while bombing is going on, and that's exactly why he's doing it.”⁸¹ Het gaat te ver om het besluit tot de operatie volledig toe te schrijven aan binnenlandspolitieke beweegredenen, maar de unieke politieke omstandigheden waarin Clinton zich bevond kunnen hier niet geheel los van worden gezien, vindt ook Dumbrell.⁸² In de jaren die volgden zou het kat-en-muisspel tussen Saddam Hoessein en de regering-Clinton voortduren, waarbij Washington zich voornamelijk bleef richten op de handhaving van VN-sancties tegen Irak.

⁷⁹ John Dumbrell, 'Was There a Clinton Doctrine? President Clinton's Foreign Policy Reconsidered', *Diplomacy and Statecraft*, June 2002, Volume 13, Issue 2, 51.

⁸⁰ Clinton, 'Interview With Wolf Blitzer of Cable News Network's "Late Edition"', June 20, 1999, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

⁸¹ Dumbrell, *Clinton's Foreign Policy*, 157.

⁸² *Ibidem*, 158.

Er kan geconcludeerd worden dat er voor het grootste deel sprake was van een samenhang tussen het interventiebeleid van de regering-Clinton en de stichtingsmythische retoriek. Het *assertive humanitarianism* van de eerste termijn en de meer unilaterale opstelling tijdens de tweede termijn waren onderbouwd met stichtingsmythische elementen. Het beleid ten aanzien van Rwanda blijft echter het belangrijkste voorbeeld waar deze samenhang niet bestond en zakelijk realisme voor het grootste deel het beleid bepaalde.

3.3 Conclusie: American exceptionalism onder Clinton

Het doel van dit hoofdstuk was om duidelijk te maken hoe *American exceptionalism* tijdens het presidentschap van Clinton tot uiting is gekomen in het uitdragen en verantwoorden van het buitenlands beleid van de Verenigde Staten, en in hoeverre het beleid onderbouwd was met stichtingsmythische elementen. Zowel op religieus als politiek-sociaal vlak hanteerde Clinton stichtingsmythische retoriek om beleid uit te dragen en te verantwoorden. Hij week daarmee niet af van de stichtingsmythische trend, die als een rode draad door de Amerikaanse geschiedenis heen loopt. De *New Covenant* en de city-upon-a-hill-gedachte waren belangrijke religieuze elementen binnen de retoriek van Clinton. Op politiek-sociaal vlak was er een sterk geloof in de eigen democratie, die de motor zou zijn van een sterker Amerika in een tijd van globalisering. Ook deed Clinton een beroep op *Manifest Destiny*, waarbij hij de Verenigde Staten op belangrijke momenten neerzette als een *indispensable nation* om zijn beleid uit te dragen en te verantwoorden.

De retoriek van Clinton was niet bedoeld om alleen patriottistische gevoelens bij het Amerikaanse volk op te wekken. Zijn beleid was onderbouwd met stichtingsmythische elementen. *Democratic enlargement*, werd dé hoeksteen van het Amerikaanse buitenlands beleid onder Clinton. De Verenigde Staten zouden op een actieve wijze de verspreiding van democratie en vrijmarkteconomieën in de wereld steunen en bevorderen, en dit beleid vloeide voort uit het idee dat de unieke Amerikaanse normen en waarden universeel toepasbaar waren. Daarnaast was er voor het grootste deel sprake van een samenhang tussen de retoriek en het interventiebeleid van de regering-Clinton, dat eveneens onderbouwd was met stichtingsmythische elementen. Er moet echter ook geconcludeerd worden dat beleid en retoriek zeker niet een consequente samenhang vertoonden. Het non-interventie beleid ten aanzien van Rwanda en het trage optreden in Bosnië zijn de belangrijkste voorbeelden waar pragmatisch realisme bepalend was.

Hoofdstuk 4 - Bush en *American exceptionalism*

In hoofdstuk drie is aangetoond dat Clinton herhaaldelijk stichtingsmythische elementen gebruikte om beleid uit de dragen en te verantwoorden en daarmee niet wezenlijk is afgeweken van zijn voorgangers. Zijn beleid was onderbouwd met het idee dat de unieke Amerikaanse normen en waarden universeel toepasbaar waren. De vraag of er een herwaardering van *American exceptionalism* heeft plaatsgevonden onder George W. Bush kan dus beantwoord worden door het beleid en de retoriek van Bush met dat van Clinton en zijn voorgangers te vergelijken. Herwaardering zal in dit kader gezien moeten worden als een sterke afwijking van het beleid en de retoriek.

Er is in hoofdstuk drie geconcludeerd, dat Clinton niet is afgeweken van de stichtingsmythische trend. De vraag blijft of dit ook gold voor Bush. Voor 11 september 2001 (9/11) heeft *American exceptionalism* namelijk geen zichtbare invloed gehad op diens buitenlands beleid en het uitdragen ervan. Bush had zich in de verkiezingscampagne van 2000 nog terughoudend opgesteld. Hij vond dat de Verenigde Staten zich niet bezig moesten houden met *nation building* en niet overal in de wereld de politiemans moeten spelen.⁸³ Na de aanslagen op 9/11 veranderde de toon op een dusdanige manier, dat men al gauw sprak van een *revival* van *American exceptionalism*. Bush liet zich beïnvloeden door het neoconservatieve gedachtegoed en verklaarde openlijk, dat het brengen van democratie naar het Midden Oosten de beste manier was om de veiligheid in de wereld te vergroten. De regering-Bush startte een zogeheten *War on Terror*, lanceerde een invasie van Irak en pleitte voor de verspreiding van democratie naar het Midden-Oosten. Moet deze radicale ommezwaai van het beleid en het uitdragen ervan daadwerkelijk gezien worden als een herwaardering van het concept, of is er te hoog van de toren geblazen, en is de gehanteerde stichtingsmythische retoriek van Bush na 9/11 juist te duiden als een vervolg van de stichtingsmythische trend, die als een rode draad door de Amerikaanse geschiedenis heen loopt? Het doel van dit hoofdstuk is om duidelijk te maken hoe *American exceptionalism* tijdens het presidentschap van Bush tot uiting is gekomen in het uitdragen en verantwoorden van het buitenlands beleid van de Verenigde Staten, en of daaruit geconcludeerd kan worden dat er een herwaardering van *American exceptionalism* heeft plaatsgevonden onder Bush.

⁸³ Martin Durham, 'The Republic in Danger: Neoconservatism, the American Right and the Politics of Empire', *The Political Quarterly*, Vol 77, No. 1, January-March 2006, 43.

4.1 Bush en het hanteren van stichtingsmythische retoriek.

In zijn twee termijnen als president heeft Bush verschillende stichtingsmythische elementen gehanteerd om beleid uit te dragen. Net als presidenten voor hem deed hij dit op belangrijke momenten. Vlak na 9/11, en in de aanloop naar de interventie in Irak, werden zijn speeches gekenmerkt door kruisvaardersretoriek. *Evil* moest koste wat kost overwonnen worden. Er was geen twijfel over mogelijk dat dit zou lukken, want God stond immers aan de kant van de Verenigde Staten.

4.1.1 Religieuze stichtingsmythe

Als president heeft Bush vaak een beroep gedaan op verschillende elementen van de religieuze stichtingsmythe. Over het geheel van zijn twee termijnen gezien blijkt dat hij op belangrijke momenten de nadruk legde op het exceptionele karakter van de Verenigde Staten met gebruik van religieuze retoriek. In zijn speeches schroomde Bush ook niet zijn christelijke achtergrond te uiten. In zijn boek *The Faith of George W. Bush* beschrijft Stephen Mansfield Bush als een president die elke dag bidde en geloofde dat hij een persoonlijke convenant met God had. Zijn motivatie om president te worden was ook door God ingegeven: "I feel like God wants me to run for President. I can't explain it, but I sense my country is going to need me. Something is going to happen... I know it won't be easy on me or my family, but God wants me to do it."⁸⁴ Als president heeft Bush geprobeerd deze persoonlijke convenant met God zoveel mogelijk voor zichzelf te houden, omdat de regering-Bush wilde voorkomen dat de *War on Terror* als een religieus conflict zou worden bestempeld. Toch zijn er verscheidene andere voorbeelden van citaten van Bush, waaruit blijkt dat zijn convenant met God een belangrijke invloed had op zijn politieke denken. Tijdens een ontmoeting met een aantal hoge Palestijnse functionarissen in juni 2003 zou Bush gesproken hebben over zijn convenant met God: "I am driven with a mission from God. God would tell me, 'George go and fight these terrorists in Afghanistan'. And I did. And then God would tell me 'George, go and end the tyranny in Iraq'. And I did. And now, again, I feel God's words coming to me, 'go get the Palestinians their state and get the Israelis their security, and get peace in the Middle East'. And by God, I'm gonna do it."⁸⁵ Er moet echter wel bij gemeld worden dat het

⁸⁴ Stephen Mansfield, *The Faith of George W. Bush*, (Lake Mary 2004) 109.

⁸⁵ Geciteerd in Ewen MacAskill, 'George Bush: "God told me to end the tyranny in Iraq": President told Palestinians God also talked to him about Middle East peace', *The Guardian*, October 7, 2005.

Witte Huis deze uitspraken van Bush altijd heeft ontkend: "Absurd. He's never made such comments."⁸⁶

Naast de persoonlijke covenant weidde Bush ook regelmatig uit over de covenant tussen God en de Verenigde Staten. In het artikel 'George W. Bush's post-September 11 rhetoric of covenant renewal: upholding the faith of the greatest generation' stelt Denise M. Bostdorff dat Bush telkens het beeld probeerde te schetsen dat de oorlog tegen het terrorisme de missie zou worden van een nieuwe generatie Amerikanen, die bereid moest zijn opofferingen te maken. Bush deed dit door te wijzen op de continuïteit die bestond tussen de opofferingen van vroegere generaties en de huidige generatie: "In every generation, the world has produced enemies of human freedom. They have attacked America now because we are freedom's home and defender. And the commitment of our fathers is now the calling of our time."⁸⁷ In haar artikel beargumenteert Bostdorff dat de retoriek van Bush veel gelijkenissen vertoonde met de Puriteinse retoriek van *covenant renewal*, van waaruit dominees aan het eind van de zeventiende eeuw trachtten tweede- en derde-generatie Puriteinen bij de kerk te betrekken en de verplichtingen van eerste-generatie-leden te hernieuwen. Daarnaast maakte Bush ook bewust de vergelijking met *the greatest generation*: "Bush's public messages in the months immediately following September 11 urged the younger generations of Americans to uphold the faith of their 'elders', the World War II generation, and encouraged all Americans to recommit themselves to the nation by supporting the war on terrorism. Through his rhetoric of covenant renewal, Bush depicted evil as a cause rather than an effect, a stance crucial to the appeal of his discourse for U.S. citizens, as well as for understanding his foreign policy predilection for unilateral and pre-emptive action."⁸⁸

Andere religieuze elementen die Bush hanteerde waren de Goddelijke Voorzienigheid en de city-upon-hill-gedachte. In het artikel 'Religious rhetoric and the ethics of public discourse: the case of George W. Bush' stelt Rogers M. Smith dat de retoriek van Bush veel gelijkenissen vertoonde met die van Reagan. "Reagan has been the younger Bush's model."⁸⁹ Net als Reagan sprak Bush in zijn speeches altijd een groot vertrouwen uit in de Goddelijke Voorzienigheid: "We still place our trust in divine providence. We still pledge our lives and honor to freedom's defense. And we will always believe that freedom is the hope and the

⁸⁶ Bush, 'Press Briefing by Scott McClellan', October 6, 2005, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

⁸⁷ Bush, 'Remarks at the National Day of Prayer and Remembrance Service', September 14, 2001, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

⁸⁸ Denise M. Bostdorff, 'George W. Bush's Post-September 11 Rhetoric of Covenant Renewal: Upholding the Faith of the Greatest Generation', *Quarterly Journal of Speech*, November 2003, Vol. 89, No. 4, 293/294.

⁸⁹ Rogers M. Smith, 'Religious Rhetoric and the Ethics of Public Discourse: The Case of George W. Bush', *Political Theory*, April 2008, Vol. 36, No. 2, 282.

future of every land.”⁹⁰ Voor Bush manifesteerde de handelende aanwezigheid van God zich in zijn geschenk aan de wereld: vrijheid. God was de *Author of Liberty* en de vrijheid die de Verenigde Staten koesterden was volgens Bush niet alleen bedoeld voor de Verenigde Staten, maar voor de hele wereld: “The liberty we prize is not America's gift to the world; it is God's gift to humanity. We Americans have faith in ourselves, but not in ourselves alone. We do not know, we do not claim to know all the ways of providence, yet we can trust in them, placing our confidence in the loving God behind all of life and all of history.”⁹¹ Bush was ervan overtuigd dat de Verenigde Staten *divinely mandated* waren om deze vrijheid te beschermen en in de rest van de wereld te bevorderen. Dit geloof in een mandaat van God gebruikte hij als een verantwoording voor belangrijke beleidsinitiatieven in de *War on Terror*. Volgens Smith hanteerde Bush een *prophetic posture* om over te brengen dat de maatregelen die hij in de *War on Terror* nam, inclusief de oorlog in Irak, in overeenstemming waren met de wil van God.⁹²

Bush had net als Reagan ook een uitgesproken city-upon-a-hill-gedachte. Zijn verklaring waarom nu juist de Verenigde Staten waren aangevallen was helder: “America was targeted for attack because we're the brightest beacon for freedom and opportunity in the world. And no one will keep that light from shining.”⁹³ Bush hanteerde het element om aan de rest van de wereld uit te dragen dat de vrijheden, die een land als de Verenigde Staten genoten, uniek waren en dé reden waren waarom iedereen ervan droomde om naar de Verenigde Staten te komen. “There's a reason our Nation shines as a beacon of hope and opportunity, a reason many throughout the world dream of coming to America. It's because we're a free nation, where men and women have the opportunity to achieve their dreams.”⁹⁴ De city-upon-hill-gedachte van Bush was voor een groot deel verweven met de Goddelijke Voorzienigheid en de gedachte dat de Verenigde Staten een *beacon of liberty* waren. In speeches probeerde Bush altijd Amerikanen ervan te verzekeren “that America remains a beacon of liberty for generations to come.”⁹⁵

Een andere belangrijke gelijkenis tussen Bush en presidenten als Truman, Eisenhower en Reagan was de felle kruisvaardersretoriek. Onder Bush keerde dit terug: “We've come to

⁹⁰ Bush, ‘The President's Radio Address’, July 5, 2003, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

⁹¹ Bush, ‘Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union’, January 28, 2003, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

⁹² Smith, ‘Religious Rhetoric and the Ethics of Public Discourse’, *Political Theory*, 287.

⁹³ Bush, ‘Address to the Nation on the Terrorist Attacks’, September 11, 2001, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

⁹⁴ Bush, ‘Remarks and a Question-and-Answer Session at Tsinghua University in Beijing’, February 22, 2002, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

⁹⁵ Bush, ‘The President's Radio Address’, April 8, 2006, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

know truths that we will never question: Evil is real, and it must be opposed.”⁹⁶ Dit *evil* waren terroristische groeperingen en terrorisme steunende staten. De aanslagen op 9/11 zorgden voor een radicale ommezwaai van een terughoudende opstelling naar een agressieve en strijdlustige houding. De toespraak van Bush voor het Congres op 20 september 2001, waarin hij opriep tot militaire acties tegen Al Qaeda en de Taliban in Afghanistan, stond bol van de kruisvaardersretoriek: “Tonight we are a country awakened to danger and called to defend freedom. The course of this conflict is not known, yet its outcome is certain. Freedom and fear, justice and cruelty, have always been at war, and we know that God is not neutral between them.”⁹⁷ Volgens theologe Caryn Riswold suggereerde Bush niet alleen dat zijn *call to arms* gerechtvaardigd was door God, het gaf Amerikanen ook een bepaalde zekerheid dat zijn beleid zou slagen. Riswold concludeert dat de retoriek van Bush “communicates a religious worldview that justified its veiled call for holy war, equating patriotism with faith in a God who is not neutral. The presidential address was a religious response, presenting a retribution theology as national policy.”⁹⁸ In de maanden die volgden en in de aanloop naar de oorlog in Irak zette Bush vijandelijke regimes neer als een as van het kwaad, net zoals Reagan de Sovjet-Unie betitelde als een *evil empire*: “Terrorist states and terrorist allies are an axis of evil, seeking weapons of mass destruction. But I've put them on notice: The United States of America will not permit the world's most dangerous regimes to threaten us with the world's most destructive weapons.”⁹⁹ Deze vastbeslotenheid om de macht van de Verenigde Staten te laten gelden, leidde tot de formulering van een Bush-doctrine waarin uit het oogpunt van preventie het recht opgeëist werd om op elk moment en overal te mogen toeslaan.¹⁰⁰

Bush gebruikte verscheidene religieuze elementen om beleid uit te dragen en te verantwoorden. Net als presidenten voor hem deed hij dit op belangrijke momenten, waarbij hij vooral de nadruk legde op de Verenigde Staten als *divinely mandated* om vrijheid te beschermen en in de rest van de wereld te stimuleren. Daarnaast keerde ook de felle kruisvaardersretoriek, die vergelijkbaar was met Truman en Reagan, terug onder Bush.

⁹⁶ Bush, ‘State of the Union’, January 29, 2002, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

⁹⁷ Bush, ‘Address Before a Joint Session of the Congress on the United States Response to the Terrorist Attacks of September 11’, September 20, 2001, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

⁹⁸ Smith, ‘Religious Rhetoric and the Ethics of Public Discourse’, *Political Theory*, 280.

⁹⁹ Bush, ‘Remarks to the Armed Forces at Eglin Air Force Base in Fort Walton Beach, Florida’, February 4, 2002, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

¹⁰⁰ Hans Veldman en Theo Parlevliet, *Spierballentaal en cowboylaarzen. Reagan, Bush I en Bush II in de context van het Amerikaanse conservatisme*, (Soesterberg 2003) 210.

4.1.2 Politiek-sociale stichtingsmythe

Tijdens zijn eerste Onafhankelijkheidsdag als president gaf Bush een speech, waarin hij uitweidde over de politieke ontstaansgeschiedenis van de Verenigde Staten. In deze speech kwam duidelijk naar voren hoe Bush de Verenigde Staten zag ten opzichte van de rest van de wereld. Bush sprak in het bijzonder over de Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring. De idealen in de Onafhankelijkheidsverklaring waren volgens Bush tijdloos. De herkomst van deze idealen schreef Bush niet toe aan individuen in een bepaalde periode, maar aan God: "A wonderful country was born and a revolutionary idea sent forth to all mankind: Freedom, not by the good graces of government but as the birthright of every individual; equality, not as a theory of philosophers but by the design of our Creator; natural rights, not for the few, not even for a fortunate many but for all people, in all places, in all times."¹⁰¹

Na 9/11 stelde de regering-Bush zichzelf de ambitieuze doelstelling deze idealen van vrijheid en democratie naar het Midden-Oosten te brengen. "America was founded on the principle that all men are created equal, and we believe that the people of the Middle East desire freedom as much as we do."¹⁰² In zijn boek 'What Happened: Inside the Bush White House and Washington's Culture of Deception' stelt voormalig woordvoerder van het Witte Huis onder Bush Scott McClellan, dat Bush al voor 9/11 geloofde in het verspreiden van democratie in de wereld, maar het idee dat dit bewerkstelligd zou worden door middel van een grootschalige militaire operatie werd niet serieus in overweging genomen. De aanslagen op 9/11 brachten hier verandering in. Bush richtte zich eerst op Afghanistan en vervolgens op Irak. Door middel van een filosofie, die McClellan aanduidt als *coercive democracy*, zou Irak omgevormd worden van een dictatuur naar een *beacon of liberty*. De gedachte binnen de regering-Bush was dat dit een domino-effect zou hebben op de regio en met name op Iran. Net als Irak had Iran een aanzienlijke groep hoogopgeleide burgers en een democratisch Irak zou hervormingsgezinde Iraniërs inspireren en aanmoedigen in opstand te komen tegen hun bewind: "The victory of freedom in Iraq will strengthen a new ally in the war on terror, inspire democratic reformers from Damascus to Tehran, bring more hope and progress to a troubled region, and thereby lift a terrible threat from the lives of our children and grandchildren."¹⁰³

¹⁰¹ Bush, 'Remarks at an Independence Day Celebration in Philadelphia, Pennsylvania', July 4, 2001, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

¹⁰² Bush, 'Remarks to the Woodrow Wilson International Center for Scholars', December 15, 2005, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

¹⁰³ Bush, 'Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union', February 2, 2005, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

Het brengen van democratie in Irak was echter niet het belangrijkste motief voor de invasie. De regering-Bush rechtvaardigde de inval door te wijzen op de aanwezigheid van massavernietigingswapens, hetgeen een gevaar vormde voor de regio. Men kan zich afvragen of economische (olie) of politieke belangen (bescherming Israël) niet zwaarder hebben gewogen in de besluitvorming. Later in dit hoofdstuk zal ik aantonen dat neoconservatieven Irak van vitaal belang beschouwden voor de Amerikaanse economie. In de aanloop naar de invasie sprak Bush wel over het democratisch motief, maar hij hanteerde het in zijn speeches niet structureel als verantwoording voor de invasie. In een speech in februari 2003, een aantal weken voor de invasie, verklaarde Bush dat “the world has a clear interest in the spread of democratic values because stable and free nations do not breed the ideologies of murder,”¹⁰⁴ maar de focus bleef duidelijk liggen op het gevaar van massavernietigingswapens: “We know from prior weapons inspections that Saddam has failed to account for vast quantities of biological and chemical agents, including mustard agent, botulinum toxin, and sarin, capable of killing millions of people.”¹⁰⁵ Toen de vondst van massavernietigingswapens in Irak echter uitbleef, begon de regering-Bush steeds meer nadruk te leggen op het democratisch motief. De interventie werd in retorisch opzicht omgevormd in een missie van democratiebevordering, die paste in een beleidsvisie waarin de hele regio een democratische verandering zou ondergaan. Deze retorische omwenteling zou ook al snel een wereldwijd kader omvatten.¹⁰⁶ In zijn tweede inauguratiespeech weidde Bush uit over zijn *freedom agenda*: The best hope for peace in our world is the expansion of freedom in all the world... So it is the policy of the United States to seek and support the growth of democratic movements and institutions in every nation and culture.”¹⁰⁷

Tijdens zijn tweede termijn zou Bush in zijn speeches Amerikanen ook vaak vragen geduld te hebben met het democratiseringsproces in Irak, dat hij regelmatig vergeleek met de eigen Amerikaanse ontstaansgeschiedenis: “The triumph of liberty in Iraq is part of a long and familiar story. The great biographer of American democracy, Alexis de Tocqueville, wrote: “Freedom is ordinarily born in the midst of storms. It is established painfully among civil discords, and only when it is old can one know its benefits.” Years from now, people will look back on the formation of a unity government in Iraq as a decisive moment in the story of liberty, a moment when freedom gained a firm foothold in the Middle East and the forces of

¹⁰⁴ Bush, ‘Remarks at the American Enterprise Institute Dinner’, February 26, 2003, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

¹⁰⁵ Bush, ‘The President’s Radio Address’, March 15, 2003, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

¹⁰⁶ Thomas Carothers, ‘US Democracy Promotion During and After Bush’, 3, op: http://www.carnegieendowment.org/files/democracy_promotion_after_bush_final.pdf.

¹⁰⁷ Bush, ‘Inaugural Address’, January 20, 2005, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

terror began their long retreat.”¹⁰⁸ Doordat de overgang naar een democratie in Irak moeizaam verliep, bleef Bush wijzen op het eigen democratiseringsproces, dat ook met horten en stoten was verlopen: “From our own history, we know the path to democracy is long, and it's hard. There are many challenges, and there are setbacks along the way. Yet we can have confidence in the outcome because we've seen freedom's power to transform societies before.”¹⁰⁹ Het uitgangspunt bleef wel duidelijk voor Bush: “If we leave Iraq before they are capable of defending their own democracy, the terrorists will achieve their stated goal: they will turn Iraq into a safe haven, seek to arm themselves with weapons of mass murder, and use Iraq as a base to overthrow moderate governments in the Middle East and launch more attacks against America and other free nations.”¹¹⁰

Tijdens belangrijke speeches greep Bush terug op stichtingsmythische retoriek om beleid uit te dragen. Het neerzetten van Irak als een *beacon of liberty*, en het schetsen van parallellen tussen de Amerikaanse ontstaansgeschiedenis en het moeizame democratiseringsproces in Irak, waren stichtingsmythische verwijzingen die door Bush werden gehanteerd om beleid te verantwoorden. De stichtingsmythische trend zette zich ook op dit gebied voort onder Bush en ook met het gebruik van het stichtingsmythische element *Manifest Destiny* wist Bush beleid uit te dragen en te verantwoorden.

4.1.3 *Manifest Destiny*

In de retoriek van Bush na 9/11 kwam duidelijk naar voren dat de Verenigde Staten *divinely mandated* waren om de vrijheid en democratie te beschermen. Daarnaast was er ook een zekere vastberadenheid in zijn speeches om de morele roeping van de Verenigde Staten, het verspreiden van vrijheid en democratie, te verwezenlijken: “This is our calling. This is the calling of the United States of America, the most free nation in the world, a nation built on fundamental values, that rejects hate, rejects violence, rejects murderers, rejects evil. And we will not tire. We will not relent. It is not only important for the homeland security of America that we succeed; it is equally as important for generations of Americans who have yet to be born. Now is the time to draw the line in the sand against the evil ones. And this Government is committed to doing just that.”¹¹¹ Dit citaat is kenmerkend voor de verandering die *Manifest*

¹⁰⁸ Bush, ‘Remarks on the War on Terror and a Question-and-Answer Session in Chicago, Illinois’, May 22, 2006, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

¹⁰⁹ Bush, ‘Remarks at America's 400th Anniversary Celebration in Williamsburg, Virginia’, May 13, 2007, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

¹¹⁰ Bush, ‘Fact Sheet: Strategy for Victory: Freedom in Iraq’, March 29, 2006, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

¹¹¹ Bush, ‘Remarks Announcing the Most Wanted Terrorists List’, October 10, 2001, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

Destiny als stichtingsmythisch element heeft ondergaan. Waar het concept vroeger stond voor territoriumuitbreiding, staat het tegenwoordig voor het verspreiden van Amerikaanse idealen in de wereld: “The story of America is the story of expanding liberty: an ever-widening circle constantly growing to reach further and include more. Our nation’s founding commitment is still our deepest commitment: in our world and here at home we will extend the frontiers of freedom.”¹¹² John Wickham trekt dezelfde conclusie in zijn artikel ‘September 11 and America's War on Terrorism A New Manifest Destiny?’ “No longer geographically limited by territory under the manifest destiny of old, the aftermath of September 11 shows the immortality of this doctrine, revised to seek political and cultural conquests overseas by expanding democratic values and free markets.”¹¹³

Net als Clinton hanteerde Bush dus *chosen nation* retoriek om vrijheid en democratie in de wereld te verspreiden. Bij Bush was de insteek echter anders. Waar Clinton het lot van de Verenigde Staten zag als zeer waarschijnlijk van tijdelijke aard en door de mens gecreëerd, zag Bush het lot van de Verenigde Staten als afhankelijk van de wil van God. God had de Verenigde Staten gevraagd vrijheid te brengen “to every human being in the world.”¹¹⁴ Met name na de aanslagen van 9/11 en in de aanloop naar de invasie in Irak sprak Bush over de Verenigde Staten als een natie gezegend met vrijheid, die de plicht hadden deze zegening te delen met de rest van de wereld. “We fight not to impose our will but to defend ourselves and extend the blessings of freedom.”¹¹⁵ Bush sprak daarbij ook vaak het verlangen uit om Irakezen te zegenen met vrijheid: “Our desire is to help Iraqi citizens find the blessings of liberty”¹¹⁶

In dit hoofdstuk is tot nu toe gebleken dat *Manifest Destiny*, net als de religieuze en politiek-sociale stichtingsmythe, door Bush zijn gebruikt om beleid uit te dragen en te verantwoorden. Ik heb ook aangetoond dat Bush, net als presidenten voor hem, op belangrijke momenten stichtingsmythische retoriek hanteerde om beleid uit te dragen. De vraag blijft wel in hoeverre er daadwerkelijk sprake was van een samenhang tussen de stichtingsmythische

¹¹² Bush, ‘Remarks Accepting the Presidential Nomination at the Republican National Convention in New York City’, September 2, 2004, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

¹¹³ John Wickham, ‘September 11 and America's War on Terrorism A New Manifest Destiny?’, *The American Indian Quarterly*, Winter 2002, Volume 26, Number 1, 133.

¹¹⁴ Bush, ‘Remarks at the National Religious Broadcasters Convention in Nashville, Tennessee’, February 10, 2003, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

¹¹⁵ Bush, ‘Address to the Nation From Ellis Island, New York, on the Anniversary of the Terrorist Attacks of September 11’, September 11, 2002, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

¹¹⁶ Bush, ‘Remarks on Signing the Authorization for Use of Military Force Against Iraq Resolution of 2002’, October 16, 2002, op: <http://www.presidency.ucsb.edu>.

retoriek en het gevoerde beleid. Was het slechts holle retoriek of kenmerkte het beleid zich door een bepaald gedachtegoed?

4.2 Buitenlands beleid

De aanslagen van 11 september 2001 boden de regering-Bush een enorme beleidsruimte. Gekoppeld met kruisvaardersretoriek, die vergelijkbaar was met de retoriek van Truman en Reagan tijdens de Koude Oorlog, creëerde Bush een raamwerk voor unilateraal ingrijpen en preventieve oorlog. Bush verklaarde de oorlog aan het terrorisme en voerde een aantal ingrijpende terrorismebestrijdende maatregelen door. Zo werd op binnenlands gebied de *Patriot Act* aangenomen, die de Amerikaanse overheid meer mogelijkheden gaf om informatie te vergaren over terroristische activiteiten en op te treden in geval van mogelijk terrorisme. Daarnaast werd de *Department of Homeland Security* opgericht, dat verregaande bevoegdheden en een aanzienlijk budget kreeg om verdere terroristische aanslagen in de Verenigde Staten te voorkomen. Op buitenlands gebied werd overgegaan tot een oorlog tegen de Taliban in Afghanistan, en de zich daarin ophoudende terroristische groepering Al Qaida. Vanuit de Bush-doctrine, die het recht op preventieve aanvallen tegen andere staten voor de Verenigde Staten reserveert indien zij een bedreiging kunnen vormen voor de eigen nationale veiligheid, werd vervolgens ook de oorlog tegen Irak gerechtvaardigd.

De algehele gedachte, dat voor de Verenigde Staten andere regels golden, overheerste de buitenlandse politiek na 9/11. Dit vloeide met name voort uit het neoconservatieve gedachtegoed, dat de verspreiding van vrijheid en democratie in de wereld als de missie van de Verenigde Staten zag.

4.2.1 Invloed neoconservatieve gedachtegoed

Het buitenlands beleid van de regering-Bush na 9/11 was onderbouwd met een ideologische kijk op de wereld. Dit kwam voort uit een neoconservatieve mentaliteit die al tijdens de Koude Oorlog ontstaan was. Joshua Muravchik noemt in zijn artikel 'The Past, Present, and Future of Neoconservatism' een aantal elementen van deze mentaliteit. Ten eerste zijn neoconservatieven moralisten. Ze verafschuwden het communisme en hetzelfde gold voor de agressieve daden van dictators als Saddam Hoessein en Slobodan Milosevic. Ten tweede zijn neoconservatieven, net als veel liberalen, ook internationalisten en niet alleen vanwege morele redenen. Neoconservatieven volgen Churchill in de gedachte dat gebeurtenissen, die

getolereerd worden op de ene plek, zich zullen herhalen op een andere. Aangezien de Amerikaanse veiligheid aangetast kan worden door gebeurtenissen ver van het thuisland, is het daarom slimmer om problemen zo snel mogelijk tegen te gaan voordat ze uitgroeien tot grotere problemen. Ten derde vertrouwen neoconservatieven op de doeltreffendheid van het militaire apparaat. Zij hebben twijfels bij het gebruik van alternatieven als economische sancties en diplomatie bij het confronteren van volgens hen kwaadaardige vijanden. Ten slotte noemt Muravchik nog een vierde element: het geloof in democratie, zowel in eigen land als overzees.

Deze elementen bepalen nog steeds de neoconservatieve mentaliteit en na 9/11 zijn ze overgenomen door de regering-Bush. Het gevoerde beleid was namelijk moralistisch. De vijand was *evil* en er moest gerechtigheid komen voor de slachtoffers van 11 september. Tevens was de aanpak van de regering-Bush internationalistisch, omdat het de hele wereld behandelde als slagveld, waarbij de vijand zo ver mogelijk van het eigen grondgebied werd aangepakt. Daarnaast werd ook de volledige militaire macht tentoongespreid en nam de regering-Bush ook het idee over van een agressieve democratiseringsagenda in het Midden-Oosten.¹¹⁷

Neoconservatieven hadden een analyse van wat er was fout gegaan en hadden oplossingen voor wat er moest gebeuren na 9/11. Zij boden ook een langetermijnstrategie voor de aanpak van het terrorisme in het Midden-Oosten: het brengen van democratie in de regio met militaire middelen. De regering-Bush omarmde dit neoconservatieve gedachtegoed na 9/11. Het bevorderen van democratie in het Midden-Oosten en later ook de rest van de wereld werd één van de hoekstenen van het buitenlands beleid van de Verenigde Staten. Toch bleek hier in de praktijk niet veel van terecht te komen.

4.2.2 Democracy promotion

Onder Clinton was de verspreiding van democratische waarden al een kernpunt van het Amerikaanse buitenlands beleid. *Democratic enlargement* werd dé hoeksteen van het beleid. Beleid en retoriek vertoonden echter geen consequente samenhang, zoals het non-interventie beleid ten aanzien van Rwanda en het trage optreden in Bosnië lieten zien. Dit was nog sterker het geval bij Bush. De oorlog in Irak was in retorisch opzicht omgevormd in een missie van democratiebevordering, maar van een verandering van het beleid ten aanzien van andere autocratische regimes in het Midden-Oosten was geen sprake. Regimes als Egypte,

¹¹⁷ Joshua Muravchik, 'The Past, Present, and Future of Neoconservatism' *Commentary*, October 2007, 23.

Jordanië en Saoedi-Arabië waren bondgenoten in de strijd tegen het terrorisme en de regering-Bush bleef hen actief steunen met behulp van geld en militair materieel. In zijn artikel 'US Democracy Promotion During and After Bush' stelt Thomas Carothers ook dat "the actual extent of the Bush commitment to democracy promotion is much less than the president's sweeping rhetoric would suggest."¹¹⁸

Daarnaast kenmerkte het beleid van de regering-Bush zich buiten het Midden-Oosten volgens Carothers als *semi-realist* en voornamelijk gedreven door economische en veiligheidsbelangen, die vaak botsten met het bevorderen van democratische waarden in landen als China, Pakistan en Rusland. Carothers concludeert dat de hoofdlijnen van het beleid van de regering-Bush: "the basic framework of strategic relations with Russia and China, the war on terrorism, and the quest for good relations with foreign energy producers, are realist endeavors in which democracy plays at most only a minor role. The policy encompasses many cases of pro-democracy diplomacy and assistance, but these efforts are largely modest in scope, directed at countries of less importance to the United States."¹¹⁹

Ten aanzien van Irak blijft de samenhang tussen beleid en retoriek echter moeilijk te typeren. Carothers stelt dat "Iraq policy remains a singular case, one that eludes categorization on realist-idealist lines, being too transformative and cost-unconscious to be classically realist, yet too entwined with hard U.S. interests to be considered truly idealist."¹²⁰ Maar uit het rapport *Rebuilding America's Defenses*, van de neoconservatieve denktank *Project for the New American Century*, dat werd gepubliceerd in September 2000, bleek dat een oorlog met Irak al een agendapunt was onder neoconservatieve vertrouwelingen van Bush nog voor hij verkozen werd tot president. In dit rapport werd Irak van vitaal belang beschouwd voor de Amerikaanse economie. Tevens moest een toekomstige regering-Bush een militaire controle over de Perzische golf verwerven.¹²¹ Hierin zou het regime van Saddam Hoessein voor de Verenigde Staten voornamelijk dienen als voorwendsel voor een fundamentele supermachtstrategie: "Indeed, the United States has for decades sought to play a more permanent role in Gulf regional security. While the unresolved conflict with Iraq provides the immediate justification, the need for a substantial American force presence in the Gulf

¹¹⁸ Thomas Carothers, 'US Democracy Promotion During and After Bush', V, op: http://www.carnegieendowment.org/files/democracy_promotion_after_bush_final.pdf.

¹¹⁹ Carothers, 'US Democracy Promotion', 11, op: http://www.carnegieendowment.org/files/democracy_promotion_after_bush_final.pdf.

¹²⁰ Ibidem, 7.

¹²¹ Veldman en Parlevliet, *Spierballentaal en cowboylarzen*, 211/212.

transcends the issue of the regime of Saddam Hussein."¹²² Dit rapport staat haaks op idealistische argumenten als democratiebevordering voor een oorlog met Irak en illustreert het voornemen onder neoconservatieven om een machtspolitieke supermachtstrategie uit te voeren in het Midden-Oosten.

4.3 Conclusie: *American exceptionalism* onder Bush

Er kunnen een aantal belangrijke conclusies getrokken worden uit dit hoofdstuk. Net als Clinton heeft Bush in zijn twee termijnen als president stichtingsmythische retoriek gehanteerd om beleid uit te dragen en te verantwoorden. Hij deed dit op belangrijke momenten, kort na de aanslagen van 9/11 en in de aanloop naar de oorlog met Irak. Met behulp van verschillende stichtingsmythische elementen vergaarde Bush (aanvankelijk) veel steun onder Amerikanen voor zijn *War on Terror*. De Verenigde Staten waren volgens Bush namelijk een *divinely mandated* land met unieke voorrechten om vrijheid en democratie in de wereld te beschermen en te bevorderen. Het neerzetten van Irak als een *beacon of liberty*, en het schetsen van parallellen tussen de Amerikaanse ontstaansgeschiedenis en het moeizame democratiseringsproces in Irak, waren andere stichtingsmythische verwijzingen die door Bush werden gehanteerd om beleid te verantwoorden. Ook hanteerde Bush net als Clinton *chosen nation* retoriek om vrijheid en democratie in de wereld te verspreiden.

Het buitenlands beleid vertoonde echter nog minder samenhang met de retoriek dan onder Clinton. Het bevorderen van democratie in het Midden-Oosten en de rest van de wereld werd gepropageerd als één van de hoekstenen van het buitenlands beleid van de Verenigde Staten, maar hier bleek in de praktijk niet veel van terecht te komen.

Hoofdstuk 5 - Slot

In de hele geschiedenis van de Verenigde Staten heeft *American exceptionalism* een rol gespeeld bij het uitdragen en verantwoorden van beleid. De ene president hanteerde meer politiek-sociale elementen en de ander meer religieuze elementen, maar allen maakten zij deel

¹²² Thomas Donnelly, 'Rebuilding America's Defenses. Strategy, Forces and Resources For a New Century', September 2000, op: <http://www.newamericancentury.org/RebuildingAmericasDefenses.pdf>.

uit van een stichtingsmythische trend. In deze scriptie is aangetoond dat dit gold voor zowel Clinton als Bush.

5.1 Herwaardering onder Bush?

Onder Bush heeft er geen fundamentele herwaardering plaatsgevonden van *American exceptionalism*. Van de *founding fathers* tot George W. Bush hebben presidenten en beleidsmakers op belangrijke momenten stichtingsmythische elementen gehanteerd om beleid te verantwoorden en uit te dragen. Zij vielen met hun retoriek telkens terug op herkenbare elementen van *American exceptionalism*. Bush was hier geen uitzondering op. De reden dat men al gauw sprak van een herwaardering lag in het feit dat er onder Bush wel een soort *revived divine sense of destiny* plaatsvond. Niet elke president verkondigde namelijk dat de Verenigde Staten een goddelijk mandaat hadden, maar het idee bij presidenten dat de Verenigde Staten een uitzonderlijke verantwoordelijkheid hadden bij het voeren van buitenlands beleid was niet nieuw.

Het gebruik van religieuze elementen en kruisvaardersretoriek onder Bush was omvangrijk, maar van een daadwerkelijke herwaardering van *American exceptionalism* op dit gebied kan niet gesproken worden. Zijn gebruik van religieuze elementen valt binnen de stichtingsmythische trend. In deze scriptie is namelijk aangetoond dat *American exceptionalism* een breed kader kent met verschillende elementen, die door presidenten en beleidsmakers op belangrijke momenten gehanteerd werden. Waar Bush meer de nadruk legde op de Goddelijke Voorzienigheid, werd de *New Covenant* van Clinton zelfs een fundamenteel onderdeel van zijn politieke retoriek en beleidsverantwoording. Bush was zeker meer uitgesproken over de invloed van God dan Clinton, maar beide presidenten hanteerden doelbewust religieuze elementen om beleid te verantwoorden en uit te dragen. Zij weken daarmee dus niet af van de stichtingsmythische trend.

Literatuurlijst

Boeken:

- Adams, David K., & Cornelis A. van Minnen, Reflections on American Exceptionalism, (Staffordshire 1994).
- Bacevich, Andrew, The Limits of Power: The End of American Exceptionalism, (New York 2008).
- Brzezinski, Zbigniew, Second Chance: Three Presidents and the Crisis of American Superpower, (New York 2007).
- Dumbrell, John, Clinton's Foreign Policy: Between the Bushes, 1992-2000, (London 2009).
- Healy, David, US Expansionism: The Imperialist Urge in the 1890s, (Madison 1970).
- Hodgson, Godfrey, The Myth of American Exceptionalism, (New Haven 2009).
- Madsen, Deborah, American Exceptionalism, (Edinburgh 1998).
- Mansfield, Stephen, The Faith of George W. Bush, (Lake Mary 2004).
- McClellan, Scott, What Happened: Inside the Bush White House and Washington's Culture of Deception, (New York 2008).
- Merk, Frederick, Manifest Destiny and Mission in American History, (New York 1963).
- Paine, Thomas, Common sense, Rights of man, and other essential writings of Thomas Paine, (New York 2003).
- Pease, Donald E., The New American Exceptionalism, (Minneapolis 2009).
- Shafer, Byron E., Is America Different?: A new Look at American Exceptionalism, (Oxford 1991).
- Veldman, Hans en Theo Parlevliet, Spijballentaal en cowboylaarzen. Reagan, Bush I en Bush II in de context van het Amerikaanse conservatisme, (Soesterberg 2003) 210.
- Weinberg, Albert K., Manifest Destiny: A Study of Nationalist Expansionism in American History, (Chicago 1963).

Artikelen:

- Albright, Madeleine, 'February 18, 1998 Town Hall Excerpts', op: http://www.enquirer.com/editions/1998/02/19/loc_iraq3.html.
- Albright, Madeleine, 'Interview of Secretary of State Madeleine Albright on NBC-TV 'The Today Show' with Matt Lauer' op: http://www.fas.org/news/iraq/1998/02/19/98021907_tpo.html.
- Beinart, Peter, 'Think Again: Ronald Reagan', July/August 2010, op: http://www.foreignpolicy.com/articles/2010/06/07/think_again_ronald_reagan?page=full.
- Bostdorff, Denise M., 'George W. Bush's Post-September 11 Rhetoric of Covenant Renewal: Upholding the Faith of the Greatest Generation', Quarterly Journal of Speech, November 2003, Vol. 89, No. 4, 293-319.
- Brinkley, Douglas, Democratic Enlargement: The Clinton Doctrine, Foreign Policy, Spring 1997, Issue 106, 110-127.
- Carothers, Thomas, 'US Democracy Promotion During and After Bush', I-VI & 1-34, op: http://www.carnegieendowment.org/files/democracy_promotion_after_bush_final.pdf.
- Coles, Roberta L., 'Manifest Destiny Adapted for 1990s' War discourse: Mission and Destiny Intertwined', Sociology of Religion, Winter 2002, Vol. 63, No. 4, 403-426.
- Donnelly, Thomas, 'Rebuilding America's Defenses. Strategy, Forces and Resources For a New Century', September 2000, op: <http://www.newamericancentury.org/RebuildingAmericasDefenses.pdf>.
- Dumbrell, John, 'Was There a Clinton Doctrine? President Clinton's Foreign Policy Reconsidered', Diplomacy and Statecraft, June 2002, Volume 13, Issue 2, 43-56.
- Durham, M., 'The Republic in Danger: Neoconservatism, the American Right and the Politics of Empire', The Political Quarterly, Vol 77, No. 1, January-March 2006, 43-52.
- Lake, Anthony, 'From Containment to Enlargement', U.S. Department of State Dispatch, September 27, 1993, Vol. 4, Issue 39, 658-664.
- MacAskill, Ewen, 'George Bush: "God told me to end the tyranny in Iraq": President told Palestinians God also talked to him about Middle East peace', October 7, 2005, op: <http://www.guardian.co.uk/world/2005/oct/07/iraq.usa>.
- Muravchik, J., 'The Past, Present, and Future of Neoconservatism' Commentary, October 2007, 19-29.

- Smith, Rogers M., 'Religious Rhetoric and the Ethics of Public Discourse: The Case of George W. Bush', *Political Theory*, April 2008, Vol. 36, No. 2, 272-300.
- Taylor, Alan, 'The Old Frontiers', *The New Republic*, May 7, 2008, 51-55.
- Van der Slik, Jack R., & Stephen J. Schwark, 'Clinton and the New Covenant: theology shaping a new politics or old politics in religious garb?', *Journal of Church & State*, Autumn 1998, Vol. 40, Issue 4, 873-891.
- Wickham, John, 'September 11 and America's War on Terrorism A New Manifest Destiny?', *The American Indian Quarterly*, Winter 2002, Volume 26, Number 1, 116-144.
- X, 'The sources of Soviet conduct', July 1947, No. 4, Vol. 25, 566-582 op: http://www.ena.lu/sources_soviet_conduct_foreign_affairs_july_1947-02-5319.

Presidentiële speeches en openbare documenten op <http://www.presidency.ucsb.edu>:

- **Harry S. Truman:**
 - March 12, 1947: 'Special Message to the Congress on Greece and Turkey: The Truman Doctrine'.
 - April 3, 1951: 'Address at the Cornerstone Laying of the New York Avenue Presbyterian Church'.
 - September 28, 1951: 'Address to the Washington Pilgrimage of American Churchmen'.
- **Dwight D. Eisenhower:**
 - January 20, 1953: 'Inaugural Address'.
- **John F. Kennedy:**
 - January 20, 1961: 'Inaugural Address'.
- **Lyndon B. Johnson:**
 - January 20, 1965: 'Inaugural Address'.
- **Jimmy Carter:**
 - January 19, 1978: 'The State of the Union Address Delivered Before a Joint Session of the Congress'.
 - July 15, 1979: 'Address to the Nation on Energy and National Goals': "The Malaise Speech".
- **Ronald Reagan:**
 - November 13, 1979: 'Remarks Announcing Candidacy for the Republican Presidential Nomination'.
- **George H.W. Bush:**
 - January 29, 1991: 'Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union'.
- **William J. Clinton:**
 - October 3, 1991: 'Remarks Announcing Candidacy for the Democratic Presidential Nomination'.
 - January 20, 1993: 'Inaugural Address'.
 - March 1, 1993: 'Remarks on National Service at Rutgers University in New Brunswick'.
 - April 30, 1993: 'Proclamation 6555 – Law Day, U.S.A., 1993'.
 - July 4, 1993: 'Remarks at an Independence Day Ceremony in Philadelphia, Pennsylvania'.
 - September 14, 1993: 'Remarks at the Signing Ceremony for the Supplemental Agreements to the North American Free Trade Agreement'.
 - October 20, 1993: 'Remarks at the NAFTA Jobs and Products Day Trade Fair'.
 - September 27, 1993: 'Remarks to the 48th Session of the United Nations General Assembly in New York City'.
 - June 5, 1994: 'Interview with Tom Brokaw of NBC News'.
 - October 21, 1994: 'The President's News Conference'.
 - January 24, 1995: 'Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union'.

- June 27, 1995: 'Remarks at the Opening Session of the Pacific Rim Economic Conference in Portland, Oregon'.
- November 27, 1995: 'Address to the Nation on Implementation of the Peace Agreement in Bosnia-Herzegovina'.
- August 5, 1996: 'Remarks on International Security Issues at George Washington University'.
- January 16, 1997: 'Press Briefing by Mike McCurry'.
- February 4, 1997: 'Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union'.
- January 19, 1999: 'Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union'.
- February 26, 1999: 'Remarks on United States Foreign Policy in San Francisco'.
- March 15, 1999: 'Interview With Michael Jackson of KRLA Radio'.
- March 30, 1999: 'Message on the Observance of Passover'.
- April 7, 1999: 'Remarks to the United States Institute of Peace'.
- April 12, 1999: 'Remarks at the Seventh Millennium Evening at the White House'.
- May 11, 1999: 'Remarks at the Hubert H. Humphrey Civil Rights Award Dinner'.
- June 20, 1999: 'Interview With Wolf Blitzer of Cable News Network's "Late Edition"'.
 - **George W. Bush:**
 - July 4, 2001: 'Remarks at an Independence Day Celebration in Philadelphia, Pennsylvania'.
 - September 11, 2001: 'Address to the Nation on the Terrorist Attacks'.
 - September 14, 2001: 'Remarks at the National Day of Prayer and Remembrance Service'.
 - September 20, 2001: 'Address Before a Joint Session of the Congress on the United States Response to the Terrorist Attacks of September 11'.
 - October 10, 2001: 'Remarks Announcing the Most Wanted Terrorists List'.
 - January 29, 2002: 'Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union'.
 - February 4, 2002: 'Remarks to the Armed Forces at Eglin Air Force Base in Fort Walton Beach, Florida'.
 - February 22, 2002: 'Remarks and a Question-and-Answer Session at Tsinghua University in Beijing'.
 - September 11, 2002: 'Address to the Nation From Ellis Island, New York, on the Anniversary of the Terrorist Attacks of September 11'.
 - October 16, 2002: 'Remarks on Signing the Authorization for Use of Military Force Against Iraq Resolution of 2002'.
 - January 28, 2003: 'Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union'.
 - February 10, 2003: 'Remarks at the National Religious Broadcasters Convention in Nashville, Tennessee'.
 - February 26, 2003: 'Remarks at the American Enterprise Institute Dinner'.
 - March 15, 2003: 'The President's Radio Address'.
 - July 5, 2003: 'The President's Radio Address'.
 - September 2, 2004: 'Remarks Accepting the Presidential Nomination at the Republican National Convention in New York City'.
 - January 20, 2005: 'Inaugural Address'.
 - February 2, 2005: 'Address Before a Joint Session of the Congress on the State of the Union'.
 - October 6, 2005: 'Press Briefing by Scott McClellan'.
 - December 15, 2005: 'Remarks to the Woodrow Wilson International Center for Scholars'.
 - March 29, 2006: 'Fact Sheet: Strategy for Victory: Freedom in Iraq'.
 - April 8, 2006: 'The President's Radio Address'.
 - May 22, 2006: 'Remarks on the War on Terror and a Question-and-Answer Session in Chicago, Illinois'.
 - May 13, 2007: 'Remarks at America's 400th Anniversary Celebration in Williamsburg, Virginia'.